

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

JERNEJA PRIMOŽIČ

Frazeologija v poljudnoznanstvenih besedilih

Diplomsko delo

Mentor: red. prof. dr. Erika Kržišnik

Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Slovenistika;
Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Francistika

Ljubljana, 2012

Zahvaljujem se mentorici red. prof. dr. Eriki Kržišnik za pomoč
in nasvete ter najbližjim za vso podporo.

Izveček

Frazeologija v poljudnoznanstvenih besedilih

Diplomsko delo se osredotoča na vlogo frazeologije v poljudnoznanstvenih revijah *Gea*, *Proteus* ter *Življenje in tehnika*. Cilj dela je ugotoviti, v kolikšni meri razmerje med poljudnoznanstvenimi in publicističnimi besedili oz. stopnja strokovnosti besedil vpliva na količino in kakovost frazemov. V raziskavo je vključen tudi časovni kriterij; analizirani sta leti 1990 in 2012.

Abstract

Phraseology in popular science texts

The diploma thesis focuses on the role of idiomatic expressions in popular science magazines *Gea*, *Proteus* and *Življenje in tehnika*. The object of the diploma thesis is to find out to what extent the quantity and the quality of phrasemes are determined by the relation between popular science texts and journalistic texts, or rather by the degree of expertise in these texts. The research also includes a time criterion; years analysed are 1990 and 2012.

Ključne besede

frazeologija, frazem, jezikovna zvrstnost, poljudnoznanstvena besedila, publicistična besedila

Key Words

phraseology, phraseme, functional variety, popular science texts, journalistic texts

Kazalo

1	UVOD	1
2	FRAZELOGIJA	3
2.1	Frazeologija v slovenskem prostoru	3
2.2	Poimenovanje osnovne enote frazeologije	4
2.3	Delitev frazemov po obliki	5
2.4	Osnovne lastnosti frazemov	6
2.4.1	Večbesednost	7
2.4.2	Stalnost	7
2.4.3	Nemotiviranost	8
2.4.4	Ekspresivnost	10
3	JEZIKOVNA ZVRSTNOST	11
3.1	Različne funkcijskozvrstne delitve	12
3.2	Publicistični jezik	13
3.3	Strokovni jeziki	15
3.3.1	Praktično strokovni jezik	15
3.3.2	Znanstveni jezik	15
3.3.3	Poljudnoznanstveni jezik	16
3.4	Raba frazemov v različnih besedilnih zvrsteh	17
4	ANALITIČNI DEL	19
4.1	Predstavitev revij	19
4.1.1	Revija <i>Proteus</i>	19
4.1.2	Revija <i>Življenje in tehnika</i>	19
4.1.3	Revija <i>Gea</i>	20
4.2	Analiza	21
4.2.1	Količina frazemov	21
4.2.2	Mesto pojavljanja	23
4.2.3	Frazemi glede na obliko	24

Frazemi glede na stopnjo motiviranosti -----	26 -
4.2.4 Pomenska polja frazemov -----	26 -
4.2.5 Ekspresivnost frazemov-----	29 -
4.2.6 Odstopi od normirane podobe frazema -----	30 -
5 ZAKLJUČEK -----	36 -
6 POVZETEK -----	39 -
7 LITERATURA IN VIRI -----	40 -
7.1 Literatura -----	40 -
7.2 Viri -----	43 -

1 Uvod

Poljudnoznanstvena besedila imajo dve osnovni funkciji, in sicer posredujejo znanstveno vsebino nespecializiranemu bralcu na razumljiv način, hkrati pa želijo biti pri tem za bralca kar se da privlačna in zanimiva. Pisci poljudnoznanstvenih besedil torej niso osredotočeni samo na predmet svoje raziskave, temveč veliko pozornosti namenjajo tudi bralcu.

Da bi oblikovali čimbolj zanimivo in razumljivo besedilo, avtorji posegajo po prvinah drugih funkcijskih zvrsti. Pri vzpostavljanju odnosa med tvorcem besedila in naslovnikom pomembno vlogo igrajo ekspresivna jezikovna znamenja, kamor poleg ekspresivne leksike ter kreativne metafore in metonimije, vsekakor spadajo tudi frazemi. Ti ne služijo le poimenovanju predmetnosti in pojavnosti, temveč predvsem tudi izražanju subjektivnega razmerja do le-teh. V publicističnih, umetnostnih in praktičnosporazumevalnih besedilih je raba tovrstnih jezikovnih sredstev nezaznamovana, drugače pa je pri strokovnih besedilih, kamor spadajo teksti poljudnoznanstvenega tipa.

Vendarle poljudnoznanstvena besedila s svojo težnjo po atraktivnosti predstavljajo mejno področje med strokovnimi in publicističnimi besedili, pri čemer se postavlja vprašanje, v kolikšni meri so tovrstna besedila še strokovna. Eden od možnih kriterijev za določanje strokovnosti je tudi večja ali manjša prisotnost frazemov.

Cilj diplomskega dela bo torej ugotoviti, v kolikšni meri se količina frazemov in informativna vsebina, ki jo prinašajo, razlikujejo v različnih revijah poljudnoznanstvenega tipa. Predpostavljam namreč, da se nekatera besedila v izbranih poljudnoznanstvenih revijah bolj približujejo publicističnim besedilom, druga pa, nasprotno, znanstvenim. Izhajajoč iz značilnosti znanstvenega in publicističnega jezika¹ predvidevam, da bo z naraščanjem strokovnosti oz. približevanjem znanstvenim besedilom količina frazemov upadala. V pomoč pri razvrščanju revij od bolj do manj strokovnih je lahko tudi različna zahtevnostna stopnja obravnavanih vsebin in prisotnost pogovornih ter drugih komunikacijskih prvin. Na podlagi tega bi sklepala, da je strokovno najbolj zahteven *Proteus*,² medtem ko za *Geo* predvidevam,

¹ Za znanstveni jezik je namreč značilna natančnost, enopomenskost, odsotnost čustvenosti in jednatost pri opisovanju predmetov. Besednih iger oz. kakršnih koli besednih figur v znanstvenem jeziku ni, stavčni vzorci so tipični in neindividualni. Nasprotno pa je publicistični jezik precej bolj propaganden, senzacionalen in individualen (Toporišič 1984: 23–26).

² Že Petra Likar je v svoji diplomski nalogi *Poljudnoznanstvena besedila danes* ugotovila, da se *Proteus* v

da se v večji meri približuje publicističnim besedilom (privlačnejši naslovi, več slikovnega in tabelnega gradiva ipd.). Revijo *ŽIT* bi na osnovi teh izhodišč uvrstila med prej omenjeni reviji.

Na podlagi istega izhodišča pričakujem tudi, da bodo, kar zadeva ekspresivnost, prevladovali vrednotenjsko nezaznamovani frazemi, količina frazemov s pozitivnim ali negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom pa bo, podobno kot prej, upadala z naraščanjem stopnje strokovnosti.

Z ozirom na hipotezo o prevladi vrednotenjsko nezaznamovanih frazemov predvidevam, da bodo frazemi najpogosteje tematizirali nevtrarno zaznamovano pojavnost (čas, prostor ipd.), na kar je v svojem članku o frazeologiji v poljudnoznanstvenih besedilih opozorila že Kunkel-Razum (2007: 312–313).

Če za časopisna besedila velja, da se frazemi pojavljajo na besedilno izpostavljenih mestih, saj jih bralci ne berejo od začetka do konca, potem sklepam, da se bodo pri besedilih poljudnoznanstvenega tipa frazemi pojavljali tekom celotnega besedila (oz. v manjši meri na besedilno izpostavljenih mestih), saj branje tovrstnih besedil ponavadi od bralca zahteva bolj natančno linearno branje.

Ker tovrstna besedila ne nastajajo v časovni naglici, pričakujem, da bo stopnja odstopov od normirane podobe precej manjša kot v publicistiki (zlasti v dnevnem časopisju).

V raziskavo sem vključila tudi časovni kriterij (leti 1990 in 2012), saj me zanima, ali je frazeologija postala splošneje rabljeno izrazno sredstvo. Če v publicistiki velja, da raba frazeoloških sredstev odseva družbene spremembe, potem se pri poljudnoznanstvenih besedilih – mejno področje med znanostjo in publicistiko – postavlja vprašanje, v kolikšni meri tovrstna besedila odgovarjajo na družbene razmere oz. odražajo »duh jezika in naroda«. Predvidevam, da so v tem pogledu bližje znanstvenim besedilom in da spremembe ne bodo tako očitne.

Diplomsko delo je sestavljeno iz dveh delov. V prvem je podana teorija obravnavanih področij – frazeologije in jezikovne zvrstnosti, v drugem delu pa je predstavljena analiza rezultatov, dobljenih na podlagi zbranega frazeološkega gradiva iz treh poljudnoznanstvenih revij *Proteus*, *Življenje in tehnika* ter *Gea*; količina frazemov v posameznih revijah, mesto njihovega pojavljanja, delitev po obliki in stopnji motiviranosti, pomenska polja frazemov, ekspresivnost ter odstopi od normirane podobe frazemov.

nekaterih značilnostih približuje znanstvenim besedilom (Likar 2008: 81–82).

2 Frazeologija

2.1 Frazeologija v slovenskem prostoru

Toporišič (1973/74: 273) je v svojem članku, ki je prinesel prvo natančnejšo in bolj obširno terminologijo slovenske frazeologije, zapisal, da pod besedo frazeologija razumemo dvoje; stalne besedne zveze ter nauk o le-teh. Poudaril je, da so v slovenskem jeziku te zveze pogoste, a da veda, ki bi jih preučevala, pri nas še ni dovolj razvita.

Jürgen Petermann (1988: 303) piše, da se je frazeologija v preteklih štiridesetih letih razvila v samostojno in priznano jezikoslovno stroko, ki je medtem prinesla množico frazeoloških teorij in nepregledno količino raziskovalnih rezultatov in objav. Petermann pri tem izpostavi sovjetsko frazeologijo, ki je v tej stroki na vodilnem mestu in katere utemeljitelj (leta 1947) je Vinogradov. Kar zadeva slovensko frazeologijo, Petermann opozarja na nezadostno sistematsko raziskovanje bogatega frazeološkega gradiva, ki, ne nazadnje, ni nikjer dosledno zbrano.

Omenja sicer Pavličev *Frazeološki slovar v petih jezikih*³ iz leta 1960, ki vsebuje dobrih 4000 primerov stavkov z vsebovano frazeologijo ter njihove prevode, a pri tem doda, da »gradivo služi bolj kot nek konverzacijski vodnik« (Petermann, prav tam). Izpostavi tudi dejstvo, da imajo takratne zbirke rekov in pregovorov⁴ bolj značaj narodopisnega gradiva kot leksikografskega dela, njihovo težišče pa temelji predvsem na pregovorih, torej na obrobem področju frazeologije.

Vendarle je v zadnjih dveh desetletjih slovenska frazeologija zelo napredovala in tako postala pomembno raziskovalno področje. Od 80. let dalje gre zasluga predvsem Eriki Kržišnik, ki je z ločevanjem med stalnimi besednimi zvezami in frazeološkimi enotami, ki poleg stalnosti in večbesednosti vključujejo tudi neslovarski pomen (vsaj ene od) sestavin začrtala razvoj frazeologije v ožjem smislu, zaslužna je za enotno poimenovanje frazeološke enote – frazem, njeno raziskovalno področje vključuje razumevanje frazema kot jezikovne uresničitve

³ Pavlica (1960: 1–5) meni, da proučevanje in osvajanje frazeološkega zaklada nekega jezika pomeni spoznavanje značaja naroda ter njihovega načina mišljenja in čustvovanja. Poleg t. i. pravih fraz (pregovorov, stalnih rekel in podobnih rečenic) slovar vključuje tudi razne druge besedne zveze, ki niso prave fraze, temveč nekaki jezikovni vložki oz. jezikovni klišeji, ter tudi razne konverzacijske in korespondenčne besedne oblike.

⁴ Toporišič (1973/74: 273) omenja dve knjigi; *Pregovori, prilike in reki* Frana Kocbeka ter *Slovenski pregovori, reki in prilike* avtorjev Frana Kocbeka in Ivana Šašlja.

konceptualne metafore in metonimije, posveča pa se tudi raziskovanju kulturološkega vidika proučevanja frazemov (Kržišnik 1994b: 30–31).

Prihod korpusnega jezikoslovja ob koncu 90. let pa je omogočil natančnejše empirično raziskovanje kolokabilnosti oz. povezovalnosti frazemov (Gantar 2007: 9).

Poleg tega je bil narejen pomemben korak naprej tudi na področju slovarskega zbiranja frazeološkega gradiva, zlasti z raziskovalnim delom Janeza Kebra, čigar predmet zanimanja je zgodovinsko-etimološki in etnolingvistični vidik kulturološkega raziskovanja frazemov. Leta 2003 je izšel njegov poskusni zvezek slovenskega frazeološkega slovarja - *Frazeološki slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek*, dobrih osem let pozneje pa *Slovar slovenskih frazemov* (2011).

2.2 Poimenovanje osnovne enote frazeologije

V začetni fazi slovenske frazeologije je bila njena terminologija še precej neenotna. Toporišič (1973/74: 273) je izhajal iz ruske frazeologije in po zgledu njihovega izraza *frazeologizem* kot poimenovalno enoto frazeologije uvedel izraz *frazeologem*, ki naj bi bil enakovreden poimenovalnim enotam na drugih jezikovnih ravninah – fonem, morfem, leksem ipd.

Kržišnik (1994: 91) omenja tudi druge izraze, ki se v jezikoslovju uporabljajo za poimenovanje frazeološke enote npr. *frazeologizem*, *frazem*, *idiom*, *frazeološka enota* ter *stalna besedna zveza*. Danes najbolj uveljavljeno in drugim sistemskim poimenovalnim enotam res enakovredno poimenovanje predstavlja izraz *frazem*, ki ga je za slovensko frazeologijo leta 1987 v svojem članku uvedla Erika Kržišnik.

2.3 Delitev frazemov po obliki

Kržišnik (1994: 91) po obliki loči stavčne in nestavčne frazeme:

a) nestavčni frazemi:

- samostalniški (*figa mož*)
- pridevniški (*odprte glave*)
- prislovni (*noč in dan*)
- glagolski (*živeti na veliki nogi*)
- medmetni (*sveta mati mila*)
- členkovni

b) stavčni frazemi:

- "pregovorni" (*Jabolko ne pade daleč od drevesa.*)
- "nepregovorni" (*Saj ne gori voda.*)

Toporišič (1973/74: 274–277) za ločevanje med stavčnimi in nestavčnimi frazemi uporabi poimenovanji *rečenica* in *rekla*. Rekla deli dalje na frazeološke vrste, vzporedne besednim vrstam:

a) rečenice (stavčna struktura):

- pregovori, reki, izreki, prilike ipd.

b) rekla (nestavčna struktura):

- frazeološki samostalnik (*boljša polovica*)
- frazeološki pridevnik (*pridnih rok*)
- frazeološki glagol (*voditi za nos*)
- frazeološki prislov (*iz srca*)
- frazeološki predlog (*v teku*)
- frazeološki veznik (*v primeru da*)
- frazeološki členek (*tako rekoč*)
- frazeološki medmet (*ježeš marija*)

2.4 Osnovne lastnosti frazemov

Ena temeljnih nalog frazeologije kot samostojne jezikoslovne discipline je, da postavi merila za ločevanje frazeoloških enot od nefrazeoloških, kar je danes spričo širjenja obsega frazeologije in posledično precej nejasnih mej še toliko bolj pomembno. Definijske lastnosti frazemov so tiste razločevalne lastnosti, na osnovi katerih lahko postavimo mejo med frazeološkimi in nefrazeološkimi enotami na vseh jezikovnih ravneh (Jakop 2006: 29).

Petermann (1988: 302–303), meni, da se frazeologija v jezikovnem sistemu nahaja med leksiko in skladnjo, saj se ukvarja z raziskovanjem leksikaliziranih sintagm. Dodaja, da pri realizaciji v govoru frazeme reproduciramo iz spomina kot celoto in jih ne tvorimo sproti kot proste besedne zveze.⁵ Vendarle ne gre za popolno reprodukcijo, saj se frazemi semantično in skladenjsko prilagajajo stavku ali besedilu. Opravljajo skladenjsko funkcijo, ne da bi tvorili samostojno, dokončno besedilo. Petermann za oddelitev frazeoloških enot od drugih navaja naslednje kriterije: formalna struktura, idiomatičnost, sposobnost reproduciranja ter skladenjska včlenitev.

Kržišnik (1994b: 48–49) razume frazeme kot jezikovnosistemske enote, ki se kot anomalna jezikovna enota pojavljajo na vseh jezikovnih ravneh od leksikalne do besedilne. Sicer pa je o anomalnosti kot osnovni lastnosti frazemov pisal že Čermák leta 1985 (Kržišnik 2010: 87). Poznamo frazeologijo v širšem in ožjem pomenu. Frazemom, kakor jih razume frazeologija v širšem pomenu, sta skupni lastnosti stalnosti in večbesednosti; mednje poleg vseh stalnih besednih zvez prištevamo tudi večbesedne strokovne izraze (npr. *povedkov prilastek*). Frazeme v ožjem smislu, katerih pomen je vsaj delno nemotiviran, delimo naprej v dve skupini; v jedrnem delu frazeologije se nahajajo frazemi, ki jih povezuje lastnost ekspresivnosti (npr. *o svetem nikoli*), medtem ko obrobni (mejni) del predstavljajo frazemi, kjer je ekspresivna zaznamovanost odsotna (npr. *mačje oko*, *dati predlog*).

Osnovne lastnosti frazemov (v ožjem smislu) so večbesednost, stalnost (oblike in pomena), neizpeljivost pomena celote in pomenov sestavin (nemotiviranost) ter ekspresivnost (Kržišnik 1994: 91–92).

⁵ Gre za lastnost reproduciranosti, ki označuje, da so frazemi kot celota del govorničevega mentalnega leksikona in jih govorec pri besedovanju ne tvori sproti. Govorimo o t. i. psiholingvistični stalnosti frazemov, ki predpostavlja, da so frazemi enote v strukturalnem, semantičnem in tudi kognitivnem smislu (Nataša Jakop 2006: 31).

2.4.1 Večbesednost

Temeljna in najbolj prepoznavna definicijska lastnost frazemov, ki je povezana z njihovo izrazno podobo je večbesednost. Pod tem pojmom razumemo, da frazem obsega najmanj dve besedi (npr. *cepiti dlako* **dlakocepiti*). Izraz nadbesednost uporabljamo pri frazemih, kjer se pojavlja kombinacija polnopomenske besede ter predloga (npr. *hoditi za, čez noč*) (Kržišnik 1994: 92).

Lastnost večbesednosti kot take ni problematičen, problemi nastajajo le pri določevanju . t. i. spodnje meje (tj. meje med besedo in besedno zvezo), kamor spadajo sklopi (Kržišnik 2010: 90–91).

2.4.2 Stalnost

Kržišnik (1994: 92–93) stalnost frazema razume kot nespremenljivost⁶ njegovih sestavin ter njegovega pomena. Jakop (2006: 35) za stalnost oblike uporablja izraz ustaljena zgradba frazemov, pod katerim razume tako omejitve v izbiri in razporeditvi sestavin v frazemih kot tudi ustaljenost v razmerju med sestavinami frazemov. V ta okvir spadajo tudi neprenovitelne modifikacije; predvidljiva variantnost in (omejena) pretvorbenost frazemov (prav tam, 35).

a) stalnost pomena:

b) stalnost oblike:

- oblikoslovna (*prešteti rebra (komu)* **šteti/preštevati*)
- besedotvorna (*pustiti na cedilu (koga)* **cedilcu*)
- skladijska (*hoditi po ovinkih* **hoja po ovinkih*)
- besednoredna (*noč in dan* **dan in noč*)
- spremembe skladijske zgradbe (*dati košarico (komu)* **dati novo košarico (komu)*)
- sestavinska (*gledati kot bik/tele v nova vrata* **gledati kot krava v stara vrata*)

Zunaj frazema govorimo o stalnosti oz. relativni omejenosti zunanjih (vezljivostnih) dopolnil (*pustiti na cedilu koga* **kaj* (Kržišnik 1996: 134).

⁶ Od tega je potrebno oddeljiti oblike rabe in frazeološke variante.

Kljub vsemu o popolni stalnosti ne moremo govoriti, saj se frazem spreminja glede na rabo, ki je, poleg frazeoloških različic, vzrok za uvedbo nove ozake, t. i. »stalne« oz. omejene spremenljivosti (Kržišnik 1994: 92–93). Normirane frazeološke variante so lahko enakovredne (*mlatiti/otepati prazno slamo*) ali pa stilno zaznamovane (*držati jezik/gobec/kljun*) (Kržišnik 1996: 134).

a) Oblike rabe:

- spregatvene (*pustim, pustiš ... na cedilu*)
- časovne (*mlati, mlatil je ... prazno slamo*)
- naklonske (*pustiš, pusti, pustil bi na cedili*)
- sklonske variante (*boljša polovica, boljše polovice*)

b) Frazemske različice (variante):

- oblikoslovne (*imeti v časti/časteh (koga)*)
- skladenjske
- pretvorbne (*mlatiti prazno slamo – mlatenje prazne slame*)
- fakultativno sestavinske (*garati kot (črna) živina*)
- sestavinske (*na vse kriplje/pretege*)

Kržišnik (1994: 93) opozarja, da lahko neupoštevanje stalnosti privede do razpada pomena frazema, kar povzroči bodisi dobesedno razumevanje frazema bodisi nesporazum ali nesmisel. Pravzaprav tovrstno neupoštevanje predstavlja kršenje knjižnojezikovne norme.

2.4.3 Nemotiviranost

Toporišič (1973/74: 275–276) je pri pomenski klasifikaciji frazemov izhajal iz Vinogradove delitve frazemov na zrasleke, sklope in skupe ter tej delitvi, po zgledu Šanskega, dodal še skupino frazemov, katerih pomen je popolnoma predvidljiv, t. i. sestavi.

Tipologija frazemov glede na predvidljivost pomena oz. stopnjo motiviranosti (prav tam, 275–276):

a) SESTAVI

Za sestave je značilno, da je pomen frazeologema enak vsoti pomenov posameznih sestavin (npr. *spalna srajca*), pri čemer jih od prostih besednih zvez (npr. *srajca za spanje*) loči lastnost avtomatiziranosti (zveze namreč ne nastajajo sproti v govoru, temveč jih jemljemo iz spomina že narejene).

b) SKUPI

Pri skupih vsaj ena od sestavin nastopa v prenesenem, torej posebnem pomenu (npr. *prijazne zvezde*). Toporišič doda, da je ločevanje med skupi ter sklopi včasih precej zahtevno.

c) SKLOPI

Značilnost sklopov je njihov preneseni pomen (npr. *pretipati komu kosti, zavihati si rokave*). Njihov slovarski pomen je pogosto predvidljiv, a različen od frazeološkega pomena, ki najpogosteje nastane na podlagi metafore.

d) ZRASLEKI

Zadnji tip predstavljajo zrasleki, frazeologemi, katerih pomen je nemotiviran in ga ne moremo izpeljati iz pomenov sestavin. Bodisi je vzrok ta, da določena sestavina kot beseda ne obstaja bodisi ima težko določljivo stilno in normativno vrednost (npr. *p riti na kant, p riti na boben*).

Kržišnik (1994: 94) glede na to, v kolikšni meri lahko sklepamo na celoviti pomen frazema na podlagi njegovih sestavin oz. v kolikšni meri sestavine le-tega nastopajo v svojem slovarskem pomenu, loči dve stopnji:

a) nepredvidljivost pomena:

Pomen frazema je popolnoma nepredvidljiv, ker bodisi posamezna sestavina zunaj tega frazema ne obstaja (ni del siceršnjega besednega zaklada) (npr. *na vse kriplje, p riti na kant*) bodisi ni nobene motivacijske (logične) povezave med pomeni sestavin in celote (npr. *iti rakom žvižgat*).

b) »prenesenost« pomena:

- primera: *zvit kot kozji rog*,
- metafora: *zajemati z veliko žlico*
- simbolna vrednost sestavine: *p riti na psa* – pes kot simbol slabega življenja

- metonimija:
 - zamenjava vzrok – posledica: *vrteti/sukati jezik*
 - zamenjava del telesa – njegova funkcija: *imeti dolg jezik*
 - metonimična »zgodba«: *(kaj) priti na jezik (komu)*

Poleg prvotne povezave med pomenom sestavin in celovitim pomenom frazema Kržišnik (prav tam, 94) omenja tudi t. i. sočasno asociacijsko povezavo, ki izhaja iz posameznikovega obvladovanja nekega jezika.

2.4.4 Ekspresivnost

Za frazeme velja, da je v njih razmerje med denotativnimi in konotativnimi pomenskimi sestavinami – v večji meri kot pri nefrazeoloških enotah – v prid konotativnim pomenskim sestavinam. Konotativni pomen frazemov je po mnenju nekaterih frazeologov sploh tista kategorialna lastnost frazemov, ki te jezikovne enote oddeljuje od drugih in je osnova za razlikovanje med leksikalnim in frazeološkim pomenom (Kržišnik 1994b: 162–163).

Ekspresivnost je značilna za frazeologijo v ožjem pomenu, za t. i. jedrni del (Kržišnik 2004: 103), in je lahko posledica pomenskih premikov ali/in oblike (Kržišnik 1994: 95).

Z ozirom na vprašanje, kje postaviti mejo med pomenskostjo (zlasti v povezavi s sistemsko ekspresivnostjo) in pragmatiko jezikovne enote, obstajata dve pojmovanji konotativnosti – v širšem in ožjem smislu. Prva razume zvrstno markiranost (socialno, funkcijsko, časovno, prenosniško) kot del frazeološkega oz. leksikalnega pomena, medtem ko pristaši konotacije v ožjem smislu kot del semantike upoštevajo emocionalne in evalvativne sestavine, zvrstnih pa ne. V frazeologiji prevladuje širše razumevanje. Bistvena razlika med zvrstnimi in emocionalno-evalvativnimi lastnostmi izhaja iz njihovega različnega statusa v konotativnem delu pomena. Emocionalno-evalvativne sestavine so lahko del sistemskega (inherentnega in/ali besedilno pridobljenega (adherentnega) konotativnega dela pomena jezikovne enote, medtem ko je ekspresija kot posledica medzvrstnega preklapljanja, vedno in samo efekt besedilno pridobljene (adherentne) konotacije (Kržišnik 2007: 139–140).

V frazeologiji so med najbolj pogostimi frazemi, ki tematizirajo medčloveške odnose (stanja, lastnosti in obnašanje). Na podlagi vsebine/denotata frazema lahko sklepamo, kakšno bo

družbeno (kulturno in jezikovno) vrednotenje. Pozitivno so vrednoteni odkrito govorjenje, pozitivni pristop do naslovnika (hvala, prošnja) in razumevanje (dogovor), medtem ko so neodkrito govorjenje (prevara), negativni pristop do naslovnika (zmerjanje, očitane, grožnja, obrekovanje) in nerazumevanje (prepir) negativno vrednoteni. Frazologija v večji meri tematizira tisto, kar je že družbeno oz. kulturno vrednoteno kot negativno, kar dokazuje tudi večja prisotnost frazemov z negativno vrednotenim denotatom v slovenskih časopisih (Kržišnik 1994b: 192–197).

3 Jezikovna zvrstnost

Danes je povsem samoumevno, da na jezik ne gledamo kot na neko monolitno od prostora in časa neodvisno pojavnost, temveč ga razumemo kot nekaj živega in spremenljivega. Odraž tega je funkcijsko- in socialnozvrstnostno razumevanje jezika, ki ga je konec 19. stol. prineslo strukturalno jezikoslovje. Njegova začetnika sta bila Švicar Ferdinand de Saussure in Poljak Jan Baudouin de Courtenay, sicer pa je strukturalistična misel najbolj zaživela v 20. stol. z ustanovitvijo strukturalističnih šol: praško, kopenhagensko in ameriško (Toporišič 1992: 316).

V našem prostoru se je strukturalistično gibanje pojavilo v tridesetih letih 20. stoletja in dokončno uveljavilo od šestdesetih let naprej, z, za takratni čas polemičnimi, razmišljanji o jeziku Boža Voduška, predvsem z njegovim člankom *Za preureditev nazora o jeziku*, objavljenem leta 1932.. S svojim strukturalističnim pojmovanjem jezika je predstavljal alternativo takrat uveljavljenemu tradicionalističnemu pojmovanju jezika, ki za merilo jezikovne pravilnosti postavi idealiziranega »dobrega pisatelja« in ne izhaja iz naravnega družbenega razvoja jezika in njegovih potreb. Zavest o zvrstnosti jezika se oblikuje v modernem jezikoslovju, izhajajoč iz idej praškega strukturalizma (Vidovič Muha 1996: 17–25).

Izraz zvrst⁷ in tipologijo zvrstnosti je pri nas uvedel Jože Toporišič. V svoji slovnici loči naslednje zvrsti:

⁷ Breznik uporablja podoben izraz, tj. vrsta, kar ustreza v češki teoriji izrazu funkcijski stil (Toporišič 2008: 206).

1. socialne (s t. i. interesnimi govoricami)
2. funkcijske
3. prenosniške
4. časovne
5. mernostne

Socialne zvrsti deli dalje na knjižni in neknjižni jezik.⁸ Prvi pozna dve obliki; strožjo zborna varianto in manj strogo splošnopogovorno. Neknjižni jezik deli na t. i. zemljepisna narečja in pokrajinsko pogovorne jezike. Kot modifikacijo osnovnih socialnih zvrsti oz. kot socialne podzvrsti razume tudi interesne govorice: sleng, žargon, argo⁹ (Toporišič 1984: 10–21).

3.1 Različne funkcijskozvrstne delitve

Praška strukturalistična šola se je v svoji teoriji jezikovne zvrstnosti posvetila problematiki klasifikacije funkcijskih zvrsti. Dular (1979/80: 80) ugotavlja, da so definicije, opisi in poimenovanje le-teh neenotna. Sam jih definira kot »skupine jezikovnih sredstev, specializirane za izražanje posameznih funkcij sporočila, navadne in velikokrat tudi nastale v tistih panogah človekovega javnega in zasebnega udejstvovanja, v katerih so take funkcije najpogosteje poudarjene« (prav tam, 84).

Z ozirom na dejstvo, da je funkcijskozvrstih razvrstitev več, se bomo v nadaljevanju osredotočili le na nekaj osrednjih.

Kot prvo naj omenimo klasično Toporišičevo delitev funkcijskih zvrsti, ki jih definira kot »jezikovne značilnosti, lastne vrsti besedil za določeno uporabo« (1992: 46).

Izraz funkcijski je k nam prišel iz češkega jezikoslovja. Toporišič pojasnjuje (1984: 21–27), da je bilo tovrstno poimenovanje izbrano zato, ker služijo različnim uporabnostnim namenom. Pri tem dodaja, da bi jih lahko imenovali tudi področne, saj služijo ubesedovanju različnih področij človekovega udejstvovanja. Toporišič loči štiri funkcijske zvrsti s podskupinami:

⁸ Izraz socialne zvrsti zaznamuje pojavne oblike slovenskega jezika upoštevaje njegove družbene in družabne vloge. Razlika med knjižnim in neknjižnim jezikom je v tem, da je prvi vseslovenski in en sam, medtem ko je neknjižnih jezikov več (Toporišič 2008: 208).

⁹ Interesne govorice razume kot socialno pogojene spremembe funkcijskih besedil (Toporišič 2008: 209).

Funkcijske zvrsti in podskupine:

1. praktično sporazumevalna
2. strokovna: (praktično)strokovna, poslovna, poljudnoznanstvena in znanstvena podzvrst
3. publicistična
4. umetnostna: dramska, prozna in pesniška podskupina

Havránek piše o štirih funkcijah knjižnega jezika, katerim je določil pripadajoče funkcijske jezike (Skubic 1994/95: 155):

Funkcije knjižnega jezika

1. sporazumevalna (komunikacijska)
2. praktičnostrokovna
3. teoretičnostrokovna
4. estetska

Funkcijski jeziki

- govorni (konverzacijski)
- delovni (predmetni)
- znanstveni
- pesniški

Skubic (1994/94: 155–167) pri klasifikaciji funkcijske zvrstnosti izhaja iz jezikovne pragmatike, ki postavlja v središče pragmatično funkcijo izrekov (tj. namen spremembe stanja stvari).

Govor

1. znanstveni
2. sporočanje-vplivanski
3. konvencionalnoperformativni
4. umetnostni

Pragmatična funkcija

- spoznavna
- perlokucijska
- performativna (tj. neposredno spremeniti stanje stvari)
- posebna (nedoločljiva s pragmatično funkcijo)

3.2 Publicistični jezik

Šele v 60. letih je publicistična zvrst dobila svoje mesto v funkcijski klasifikaciji jezika, čeprav jo je kot »časopisni jezik« razpoznal že Breznik leta 1933 in zapisal, da je »časnikarski jezik /.../ po svoji vrednosti najnižja, po svojem vplivu pa najmočnejša vrsta jezika« (Breznik 1967: 136).

Po definiciji publicistična zvrst zajema besedila besedila množičnih občil, namenjena javnosti. Njene temeljne značilnosti so aktualnost, publiciteta in prepričevalnost (Kalin Golob: 180–182).

Toporišič (1984: 24–26) izpostavi, da je publicistični jezik zelo raznovrsten, kar izhaja iz dejstva, da je ciljna publika publicistov, kateri želijo ustreči, zelo raznolika in široka. Zanj je značilna posredovalna vloga, saj skuša svojemu naslovniku zahtevnejše vsebine posredovati na čim bolj preprost način, pri čemer se približuje funkciji poljudnoznanstvenega jezika. Razlika je v tem, da je publicistični jezik precej bolj propaganden in senzacionalen. Poleg tega je publicistični jezik tudi bolj individualen. Toporišič dodaja, da so nekatere novice lahko preveč poudarjene (napihnjene) ter zaradi naglice tudi manj natančne kot poljudnoznanstvena besedila. Toporišič opozarja na dejstvo, da v tiskanih medijih poleg publicističnih besedil najdemo besedila leposlovne, praktično obveščevalne ter tudi poljudnoznanstvene narave, pri slednjih velja, da se publicističnost pojavlja v manjši meri, kadar gre za t. i. specializirane revije poljudnoznanstvenega oz. znanstvenega tipa.

Pri Skubicu (1994/95: 155–162) publicistični jezik ne tvori samostojne skupine, ampak spada k t. i. sporočanjско-vplivanskemu govoru. Ta vključuje poleg že omenjenega publicističnega jezika tudi del strokovnega in praktičnosporazumevalni jezik, zaradi česar je formalno zelo raznolik. Funkcija sporočanjско-vplivanskega govora je perlokucija. Zanj je značilno tudi, da je, v nasprotju z znanstvenim jezikom, oblika prilagojena vsebini. Govorec ima tako vso svobodo, kar zadeva rabo propozicij, bistveno je le, da je razumljiv, prepričljiv in da upošteva zahteve okoliščin.

Skubic dodaja, da sporočanjско-vplivanski govor od znanstvenega loči prikrivanje smisla, kar lahko pripomore tudi k večji prepričljivosti.¹⁰ Subjekt nastopa kot »subjekt vreden zaupanja«, kar je še eno sredstvo prepričevanja, saj se lahko, na podlagi ustvarjenega zaupanja, govorec posveti idejni in sporočilni igri, ne da bi mu bilo potrebno nenehno utemeljevati povedano.

¹⁰ Skrajno točko v zapletenosti smisla predstavlja ideološki govor, ki je po mnenju Gnamuševe nasprotje logičnega znanstvenega jezika (Skubic 1994/95: 162).

3.3 Strokovni jeziki¹¹

3.3.1 Praktično strokovni jezik

Kot prvi strokovni jezik Toporišič (1984: 23) omenja praktično strokovni jezik, ki ga pri svojem poklicnem delu uporabljajo delavci najrazličnejših strok. Podoben je praktično sporazumevalnemu, s to razliko da je v njem več strokovnega izrazja, da je natančnejši in bolj izdelan.

3.3.2 Znanstveni jezik

Toporišič (1984: 23–24) kot najvišjo vrsto strokovnega jezika imenuje t. i. znanstveni jezik. Znanstveno je obširnejši, abstraktnejši in znan manjšemu krogu ljudi kot praktično strokovni jezik, skupno pa jima je strokovno izrazje. Za znanstveni jezik je značilna natančnost, enopomenskost, odsotnost čustvenosti in jedrnatost pri opisovanju predmetov. Besednih iger oz. kakršnih koli besednih figur v znanstvenem jeziku ni, stavčni vzorci so tipični in neindividualni.

Posebna merila ima znanstveni jezik tudi pri citiranju, zanj so značilne opombe na dnu strani, t. i. podčrtno dopolnilno informiranje ter tudi globalno informiranje v obliki sinopsisa in povzetka, ki sta napisana v enem od svetovnih jezikov (ponavadi angleščina ali nemščina).

Sajovic (1986: 51) ugotavlja, da znanstvena besedila težijo k prosti povedi s številnimi samostalniki (predvsem glagolniki in izglagolski samostalniki), katerih funkcija je, da zgoščujejo več stavčnih pomenskih podstav.

Skubičev (1994/95: 158–161) pragmatičnofunkcijsko pojmovanje znanstvenenega jezika je ožje od pojmovanja strokovnega v strukturalistični klasifikaciji, saj pokriva le znanstveni jezik, kot ga definira Toporišič.

¹¹ Kljub temu da danes razumemo strokovnost kot eno samo zvrst, ki je sicer notranje diferencirana, v sodobni literaturi glede te delitve ni enotnosti, kot je tudi ni pri njeni terminologiji; tako nekateri avtorji postavljajo strokovno zvrst na isto ravnilo kot poslovno (Toporišič 2008: 216).

Skupna točka so jima torej razprave, članki in referati, medtem ko didaktična strokovna besedila funkcijsko spadajo že v sporočanje-vplivanski govor.¹²

Za skladnjo znanstvenega govora so značilne pojasnjevalne strukture ter strogost logičnih pravil. Poleg tega mora biti znanstveno besedilo čim bolj pregledno in, ker je vsebina podrejena obliki, podobno kot pri Toporišiču, zastranitve in stilistične inovacije niso zaželeni, govor je zboren. Tudi Skubic omeni posebno strukturiranost besedil; naslov kar se da natančno povzema predmet obravnave, sledi mu sinopsis, kjer avtor izpostavi problem in (pogosto) navede metode dela, jedrno besedilo je strogo logično organizirano (teze – utemljevanje – obdelava – sklepi).

3.3.3 Poljudnoznanstveni jezik

Toporišič (1984: 24) navadni strokovni oz. t. i. poljudnoznanstveni jezik umešča na mejo med praktično strokovnim in znanstvenim jezikom. Uporabljamo ga, kadar želimo neko znanstveno oz. bolj zahtevno strokovno delo predstaviti širšemu krogu javnosti. Pisci teh besedil težijo k preprostosti in jasnosti sicer zapletene snovi, tujo besedo tako raje zamenjajo z domačo ustreznico, namesto strokovnih izrazov so uporabljeni razumljivejši ubeseditveni postopki – opis, ponazarjanje z zgledi¹³ ipd. Med poljudnoznanstvena besedila uvrščamo učbenike ter razna besedila za t. i. dodatno informiranje nespecializiranega bralca, ki zadevajo tako področja človeškega kot tudi živalskega in predmetnega sveta.¹⁴

Kržišnik-Kolšek (1986: 59–70) izpostavi razliko v zunanji organizaciji znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedil.¹⁵ Vzrok za to naj bi bil v naslovniku, ki je v primeru poljudnoznanstvenih besedil nestrokovnjak oz. ljubitelj. Poleg tega pisec

¹² Razlika izhaja iz razlikovanja med konstativom (v znanstvenem jeziku) ter reprezentativom (v sporočanje-vplivanskem govoru). V prvem je subjekt t. i. »logični subjekt«, ki se s povedanim ne zavezuje k resničnosti, medtem ko je za reprezentativ značilen »subjekt vreden zaupanja« (Skubic 1994/95: 158).

¹³ Ponazarjanje naslovniku olajšuje spoznavanje smisla abstraktnejših podatkov v besedilu, zato ga najpogosteje najdemo v poljudnoznanstvenih besedilih (Dular 1986: 43).

¹⁴ Razmerje pisec-bralec je tisto, na podlagi katerega delimo poljudnoznanstvena besedila na dva tipa; revijalni in učbeniški. Slednja težijo k večji razumljivosti (domača terminologija) in kriterij privlačnosti puščajo bolj ob strani, kar se posledično odraža v manj pogosti rabi prepričevalnih in ekspresivnih sredstev, ki jih včasih tudi ni (Kržišnik-Kolšek 1986: 61).

¹⁵ Poljudnoznanstvena besedila sicer (ponavadi) imajo sinopsis (kot znanstvena), vendar je ta v slovenskem jeziku, medtem ko povzetkov na koncu ni. Tudi strokovna literatura na koncu je precej skromneje navedena ali pa sploh ni, pri nekaterih besedilih pa je vključena že v samo besedilo (Kržišnik-Kolšek 1986: 60).

poljudnoznanstvenega besedila ne teži samo k čim večji razumljivosti, temveč želi biti kar se da privlačen. Ključni sta ravno didaktičnost in popularizacija tovrstnega tipa besedil.¹⁶ Privlačnost pisec doseže z vnašanjem prvin iz drugih funkcijskih zvrsti v znanstveni jezik; iz praktičnosporazumevalne zvrsti (prvine neposrednega stika), iz publicistike (aktualnost, agitacijskost, prepričevalnost) ali iz umetnostnih besedil (čustvenost).

Sajovic (1986: 49–56) prav tako opozarja na posebna sredstva, ki pritegujejo bralčevo pozornost. Ugotavlja, da za znanstvena besedila velja »s čim manj jezikovnimi sredstvi podati čim več vsebine«, medtem ko je za poljudnoznanstvena besedila značilna redundantnost jezikovnih sredstev.

Tema poljudnoznanstvenega besedila skuša biti aktualna in privlačna. S publicističnimi besedili jih povezuje dvoje; razmerje pisca do poljudnoznanstvenega besedila, ki predvsem posreduje oz. "prevaja" v osnovi znanstveno/strokovno besedilo ter kar se da privlačni naslovi (Kržišnik-Kolšek 1986: 59–70).

Kunkel-Razum (2007: 312–313) dodaja, da pomembno vlogo pri poljudnoznanstvenih besedilih igrajo posebni jezikovni, besedilni in grafični elementi. Besedila tega tipa lahko najdemo v poljudnoznanstvenih knjigah, leksikonih, časopisih, člankih, na internetni strani ipd. Od znanstvenih tekstov jih loči manjša količina informacij, besedila so velikokrat personificirana in se nanašajo na vsakodnevne izkušnje bralstva, zapleten znanstveni jezik pa je najpogosteje podan v obliki pojasnil oz. razlag.

3.4 Raba frazemov v različnih besedilnih zvrsteh

Kljub pričakovanju, da bodo zavoljo ekspresivnosti frazemi najbolj pogost element v umetnostnih besedilih, imajo frazemi – konvencionalne metafore – ravno v tem tipu besedil, spričo vseh ustvarjalnih (avtorskih) metafor, nižjo ekspresivno vrednost kot sicer (izvzemši prenovitveno rabo).

Raziskovanje frazemov je torej zanimivo v neumetnostih besedilih, kjer ima njihova ekspresivnost visoko vrednost. Najpogostejši so v publicistiki, zaradi njihove vrednotenjske sposobnosti so pogosti zlasti v ocenjevalnih publicističnih besedilih. Frazeme najdemo tudi v

¹⁶ Tudi Sajovic (1986: 56) izpostavi, da so poljudnoznanstvena besedila usmerjena ne samo na predmet in ugotovitve raziskave, temveč tudi na bralca, s čimer opravljajo posebno vlogo popularizatorja znanosti.

poljudnoznanstvenih besedilih, saj so usmerjeni na bralca in spodbujajo njegovo pozornost, poleg tega pa besedila delajo bolj zanimiva, zabavna in privlačna (Kržišnik 1994: 97–98).

Kunkel-Razum (2007: 312–313) ugotavlja, da se je raziskovanje frazeologije sprva vrtelo predvsem okrog leposlovja, publicistike, vsakodnevne komunikacije ter reklamnih sporočil. Do raziskovanja frazeologije v znanstvenih, poljudnoznanstvenih in pravnih tekstih je prišlo šele pozneje.

4 Analitični del

4.1 Predstavitev revij

4.1.1 Revija *Proteus*

Proteus je najstarejša slovenska poljudnoznanstvena revija s področja naravoslovja, ki jo izdaja Prirodoslovno društvo Slovenije. Izhaja od jeseni leta 1933 in je mesečnik. Na leto (september–junij) izide deset števil. Objavlja poljudnoznanstvene, strokovne in znanstvene prispevke ter druga besedila, ki dvigujejo izobraženost na področju širšega naravoslovja, zavest o pomenu naravoslovja in odnos do narave. Trenutni odgovorni urednik je prof. dr. Radovan Komel, glavni urednik pa doc. dr. Tomaž Sajovic. Ime je revija dobila po človeški ribici, *Proteus*. Revija je prekinila izhajanje le v času kulturnega molka. Na spletni strani Prirodoslovnega društva Slovenije navajajo naslednje razloge, zakaj je vredno brati revijo *Proteus*: več kot 70-letna tradicija, skrb za razumljiv strokovni slovenski jezik, za katerega oporečnost skrbijo najuglednejši slovenski strokovnjaki, predstavitev dosežkov in novosti pri nas in v tujini, neizčrpen vir informacij ter nacionalni pomen za ohranjanje poljudnoznanstvene naravoslovne literature v Sloveniji (<http://www.proteus.si/?q=node/28>).

4.1.2 Revija *Življenje in tehnika*

Življenje in tehnika (*ŽIT*) je slovenska mesečna poljudnoznanstvena revija. Pod imenom *Ljudska tehnika* je kot glasilo istoimenske organizacije začela izhajati aprila leta 1950. Marca tri leta pozneje se je preimenovala v *Življenje in tehnika*. Danes je tiskana na 80 barvnih straneh formata B5, izhaja v nakladi 15.000 izvodov in ima okrog 95 % stalnih naročnikov. Izdaja jo založba Tehniška založba Slovenije. Revija je osredotočena v glavnem na članke o znanosti, tehniki, tehnologiji, medicini, biologiji, arheologiji in računalništvu. Stalno rubriko pa zasedajo tudi kratke znanstvenofantastične zgodbe različnih avtorjev. Poleg obsežnega vedenja o tehničnih izboljšavah doma in po svetu, o znanstvenih dosežkih domačih in tujih znanstvenikov revija od leta 1995 seznaja bralce tudi s poglobljenim opisom nekaterih

področij. V ta namen skupaj z dvojno številko (julij/avgust) izide tudi samostojna, tematsko zasnovana priloga. Trenutni odgovorni urednik Matej Pavlič je na njihovi spletni strani zapisal da je glavni namen revije *ŽIT* je spremljati razvoj na različnih področjih znanosti in tehnike doma in po svetu ter najnovejše dosežke na razumljiv način posredovati predvsem tistim, ki se s tehniko ne ukvarjajo poklicno, vendar se zavedajo pomena in potrebe po njeni navzočnosti v vsakdanjem življenju (<http://www.tzs.si/revija-zit/revija-zit/o-reviji>).

4.1.3 Revija Gea

Gea je slovenska poljudnoznanstvena revija, ki je namenjena tako odraslim kot mladim bralcem. Izhaja mesečno, 12 številčk na 84 barvnih straneh formata A4 letno. Septembra 1990 je izšla prva številka revije *Gea* kot naslednica revije *Pionir*. Ime so spremenili iz praktičnih razlogov, saj je z leti revija *Pionir* širila svoj krog bralstva tudi zunaj osnovnošolskih klopi med ostale, ki jih to področje zanima in se tako spreminjala v poljudnoznanstveno revijo. Dodali so precej novosti, vendar sta ogrodje in moto prejšnje revije ostala ista - odkrivanje neznanega in znanega sveta. Članki v reviji obravnavajo različna področja: naravoslovje, družboslovje, umetnost, zgodovina, vesolje, kultura, šport, potopisi in reportaže z vsega sveta. Strokovnjaki iz posameznih področij skrbijo, da je vsebina kar se da pestra, zanimiva in hkrati aktualna. Članki so napisani poljudno, vendar strokovno. *Gea* predstavlja tudi bogat vir slikovnega gradiva. Trenutna odgovorna urednica je Anja Leskovar, izdaja pa jo založba Mladinska knjiga (Zajc 1990: 3 in <http://www.mladinska.com/gea>).

4.2 Analiza

V analizo sem vzela osem številke revije *Proteus*, *Življenje in tehnika* ter *Gea*, in sicer štiri iz leta 2012 ter štiri iz leta 1990.¹⁷ Z ozirom na dejstvo, da imajo analizirane revije različne formate, sem do enake količine gradiva prišla tako, da sem v posamezni reviji izbrala toliko člankov, da je količina besedila ustrezala desetim stranem besedila formata A4 (brez slikovnega gradiva in tabel). Analizirala sem torej 80 strani besedila formata A4 posamezne revije oz. 240 strani vsega skupaj. Pri izbiri člankov sem bila pozorna na to, da sem vključila kar se da različne teme in s tem skušala ustvariti čimbolj celostno podobo revije. Ugotovila sem, da količina frazemov ni pogojena z izbiro snovi.¹⁸ Ključno vlogo pri tem igra pisec poljudnoznanstvenega besedila, saj je od njega odvisno, ali bo določeno besedilo bolj ali manj bogato s frazeološkimi izrazi. V *Življenju in tehnika* sem namreč opazila, da eden izmed piscev uporablja opazno več frazemov kot ostali ne glede na predstavljeno vsebino in na podlagi tega sem se odločila, da v posamezni številki revije ne analiziram dveh ali več člankov istega avtorja.¹⁹

4.2.1 Količina frazemov

Čeprav imajo vse tri revije – *Proteus*, *Življenje in tehnika*, *Gea* – status poljudnoznanstvene revije, sklepamo, da se stopnja strokovnosti v njih razlikuje (gl. uvod), kar se odraža tudi v količini frazemov, ki narašča obratnosorazmerno s stopnjo strokovnosti. Predpostavljam namreč (na podlagi lastnosti strokovnih jezikov), da je pogostost rabe frazeoloških sredstev pokazatelj stopnje strokovnosti besedil.

Nekaj o strokovnosti revije lahko izvemo tudi iz njihovih predstavitev (gl. predstavitev revij); v predstavitvi *Proteusa* beremo, da skrbijo za razumljiv strokovni slovenski jezik in da je njihov nacionalni pomen ohranjanje poljudnoznanstvene naravoslovne literature, *Življenje in*

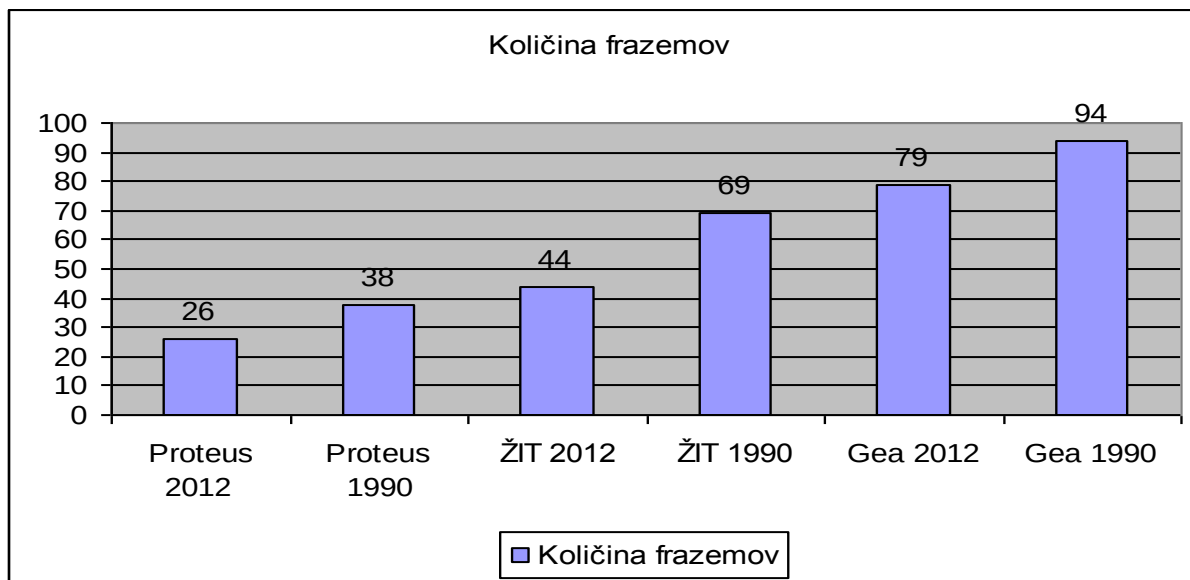
¹⁷ Leto 1990 sem izbrala na podlagi dejstva, da je tega leta (septembra) izšla prva številka revije *Gea*.

¹⁸ Bolj kot izjemo bi lahko omenila le področji fizike in matematike, ki sta spričo vseh formul in izračunavanj ostajali precej bolj znanstveni in kjer je bila, posledično, tudi prisotnost frazemov precej manjša oziroma jih ponavadi sploh ni bilo. Nasprotno pa bi lahko rekla, da so bili potopisi, za katere kot polliterarna dela tako velja, da so bolj subjektivni, frazeološko precej bogatejši.

¹⁹ Menim, da je za relevantnost rezultatov pri primerjavi revij pomembno, da analiza zaobjame raznovrstne članke in avtorje.

tehnika skuša na razumljiv način posredovati informacije tistim, ki se s tehniko ne ukvarjajo poklicno, *Gea* pa s poljudnim, vendar strokovnim jezikom teži k čim večji pestrosti, privlačnosti in aktualnosti.

Graf 1: Količina frazemov v poljudnoznanstvenih revijah - 2012 in 1990

Iz grafa lahko razberemo, da je količina frazemov (leta 2012 in 1990) najmanjša v *Proteusu* (18 %), v *ŽIT* (32 %) njihova količina narašča, medtem ko je v *Gei* (50 %) njihovo število največje. Na podlagi rezultatov, ki kažejo, da količina frazemov upada v smeri *Gea* – *Žit* – *Proteus*, bi lahko sklepali, da je tovrsten upad frazeoloških enot pogojen z naraščanjem stopnje strokovnosti revij.

Pri tem velja pripomniti, da imajo največjo frekvenco prislovni frazemi *bolj ali manj*, *sem ter tja*, *tu in tam*, *prej ali slej*, *na prvi pogled*, *x za x-om* od glagolskih pa (*kdo/kaj*) *igrati (kakšno) vlogo*, (*kdo*) *priti do (česa)*, (*kdo/kaj*) *narediti korak naprej* ter brezosebkov frazem *pride do (česa)*. Prislovni frazemi v glavnem prikazujejo neko procesnost ali pa služijo temu, da obidejo natančno opredelitev količine/mere/stopnje/časa/prostora (Kunkel-Razum 2007: 313–315). Za vse najpogostejše rabljene frazeme pa zagotovo drži, da so vrednotenjsko (pozitivno/negativno) nezaznamovani.

Če si ogledamo časovni vidik, ugotovimo, da so bili frazemi v vseh treh primerih leta 1990 pogostejše izrazno sredstvo kot danes (149 frazemov leta 2012 proti 201 frazem leta 1990). Procentualno gledano je bilo takrat največje pojavljanje frazemov v *Gei* (49 %), v *ŽIT* količina upada (34 %), medtem ko je v *Proteusu* pojavljanje najmanjše (19 %). Leta 2012 količina frazemov upada v isti smeri: *Gea* (53 %), *ŽIT* (30 %) in *Proteus* (17 %).

Razloga za upad frazemov ne poznamo; mogoče so njihov manko zapolnila druga ekspresivna sredstva ali pa, bolj verjetno, se razlog skriva v težnji poljudnoznanstvenih besedil k večji znanstvenosti, kjer raba ekspresivno zaznamovanih jezikovnih znamenj ni zaželena. Da bi našli odgovor na to, bi bila potrebna podrobnejša analiza, na podlagi katere bi lahko naredili primerjavo med količino, vrsto in lastnostmi ekspresivnih sredstev leta 2012 in 1990.

4.2.2 Mesto pojavljanja

Kržišnik (1996: 181) ugotavlja, da za časopisna besedila, ki jih bralci ponavadi ne berejo od začetka do konca, temveč »diagonalno«, velja, da se ekspresivni izrazi – frazemi pojavljajo na besedilno izpostavljenih mestih; v naslovu, sinopsisu, na začetku in koncu besedila ter v besedilu ob sliki.

Tabela 1: Količina frazemov na besedilno izpostavljenih mestih - 2012

<i>Revija</i>	<i>Naslov</i>	<i>Sinopsis</i>	<i>Uvod</i>	<i>Konec</i>	<i>Slika</i>	<i>Skupaj</i>
<i>Proteus</i>	0	0	0	0	0	0
<i>ŽIT</i>	0	0	1	0	2	3
<i>Gea</i>	2	2	2	1	4	11
Skupaj	2	2	3	1	6	14

Tabela 2: Količina frazemov na besedilno izpostavljenih mestih - 1990

<i>Revija</i>	<i>Naslov</i>	<i>Sinopsis</i>	<i>Uvod</i>	<i>Konec</i>	<i>Slika</i>	<i>Skupaj</i>
<i>Proteus</i>	0	1	0	0	0	1
<i>ŽIT</i>	0	1	1	0	3	5
<i>Gea</i>	1	0	0	0	1	2
Skupaj	1	2	1	0	4	8

Iz tabele je razvidno, da je količina frazemov na besedilno izpostavljenih mestih zelo majhna; leta 2012 se tako na besedilno izpostavljenih mestih pojavi 9,4 % vseh frazemov, leta 1990 pa le 4 %. Tovrstna majhna pojavnost je pričakovana, saj poljudnoznanstvena besedila ponavadi preberemo v celoti. Spričo takega branja torej ni potrebno, da pisec članka pozornost bralca usmeri prav na besedilno izpostavljena mesta, ampak lahko tako za zanimivost in privlačnost vsebine skrbi skozi celotno besedilo.

Pri *Proteusu* (1990) se le 1 frazem pojavi na besedilno izpostavljenem mestu (3,8 %), leta 2012 se vsi pojavijo na besedilno neizpostavljenih delih. *Življenje in tehnika* (1990) ima 5 frazemov na izpostavljenih mestih (7,2 %), leta 2012 le 3 (6,8 %). Pri *Gei* (1990) se na izpostavljenih mestih pojavita 2 frazema (2,1 %), leta 2012 pa 11 (13,9 %). Glede na rezultate lahko vidimo, da je najmanjša pojavnost frazemov na izpostavljenih mestih v *Proteusu*, sledi *ŽIT*, medtem ko je pri *Gei* le-ta največja. Dejstvo, da se največ frazemov pojavi ravno ob sliki ni nenavadno, saj je vloga slikovnega gradiva pri besedilih poljudnoznanstvenega tipa precej pomembna.

V skupnem bi lahko rekli, da se je pojavljanje frazemov na besedilno izpostavljenih mestih povečalo, in sicer iz 4 % (1990) na 9,4 % (2012).

4.2.3 Frazemi glede na obliko

Frazeme sem glede na obliko ločila v dve skupini; na stavčne in nestavčne frazeme. Posebno skupino predstavljajo pragmatični frazemi, saj jih srečujemo zlasti v govorjenih besedilih, njihova funkcija pa je ta, da vzpostavljajo odnos z bralcem in skrbijo, da je besedilo privlačno ter zanimivo.

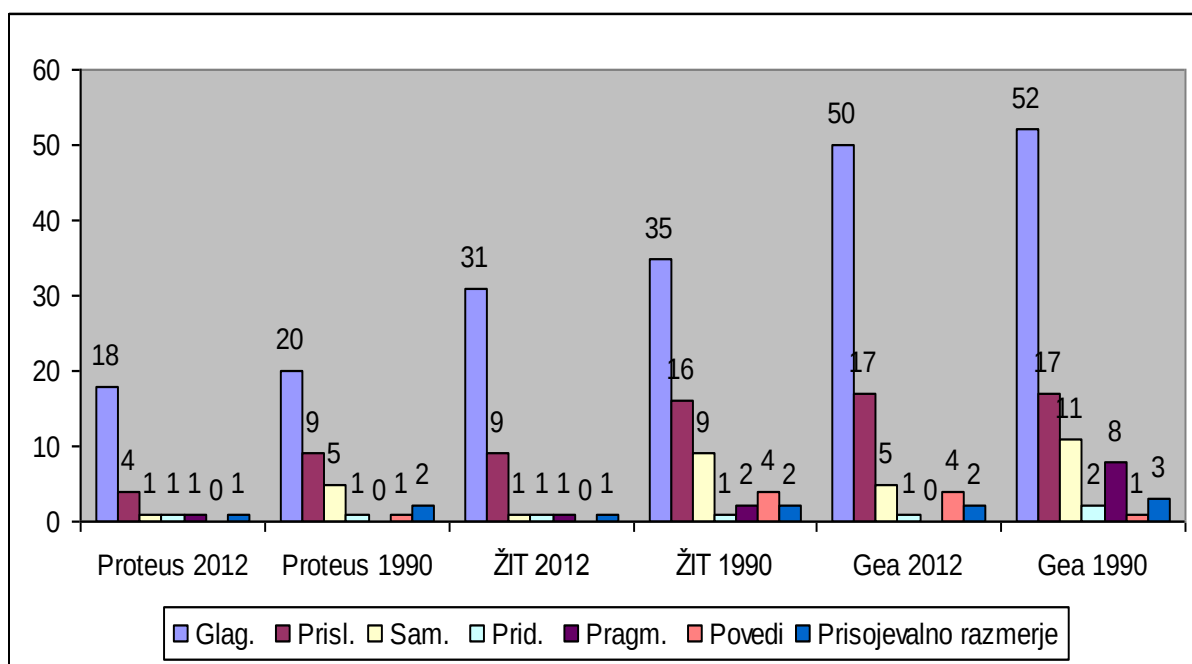
Nadalje sem nestavčne delila na frazeološki glagol, prislov, pridevnik, samostalnik in členek, stavčne pa na povedi (npr. *Čas je denar*) ter na frazeme s prisojevalnim razmerjem (npr. *zadnja ura bije (komu/čemu)*).

Iz tabele je razvidno, da kar 58,9 % vseh frazemov predstavljajo glagolski frazemi, kar je razumljivo, saj tudi v frazeologji predstavljajo tudi največjo skupino. Sledijo jim prislovni 20,6 %, pogostost ostalih pa je že precej manjša, tako samostalniški frazemi predstavljajo 9,1 %, stavčni frazemi pa le 6 %. Količina glagolskih frazemov se v analiziranih revijah v glavnem ne razlikuje (*Proteus* 61 %, *ŽIT* 61 % ter *Gea* 59 %). S časovnega vidika ni opaziti kakšnih posebnosti.

Tabela 3: Frazemi glede na obliko

	<i>Glag.</i>	<i>Prisl.</i>	<i>Sam.</i>	<i>Prid.</i>	<i>Pragm.</i>	<i>Povedi</i>	<i>Prisojevalno razmerje</i>	<i>Skupaj</i>
Proteus 2012	18	4	1	1	1	0	1	26
Proteus 1990	20	9	5	1	0	1	2	38
ŽIT 2012	31	9	1	1	1	0	1	44
ŽIT 1990	35	16	9	1	2	4	2	69
Gea 2012	50	17	5	1	0	4	2	79
Gea 1990	52	17	11	2	8	1	3	94
Skupaj	206	72	32	7	12	10	11	350

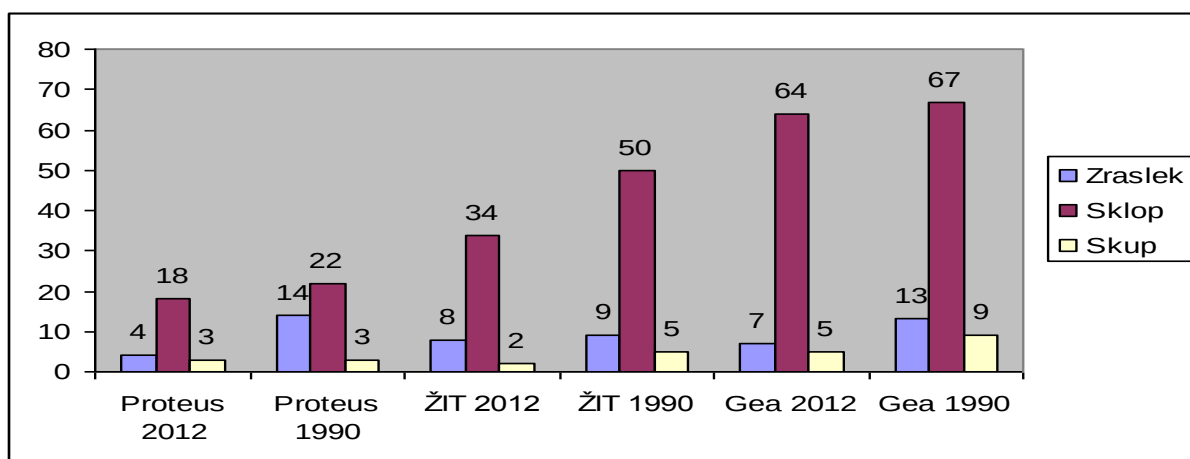
Graf 2: Frazemi glede na obliko

Frazemi glede na stopnjo motiviranosti

Glede na stopnjo motiviranosti sem frazeme ločila na zrasleke, sklope in skupe, le-te pa dalje na zraslekovske in sklopovske. Rezultati analize kažejo, da so najpogostejši sklopi, in sicer predstavljajo kar 73 % vseh frazemov, 16 % je zraslekov, ostalih 11 % pa skupov (od tega je 63 % sklopovskih). Procentualno gledano ima *Proteus* v primerjavi s preostalima dvema revijama najmanjšo vrednost sklopov (63 %) ter največ zraslekov (28 %), pri *ŽIT* sklopi predstavljajo 79 %, zrasleki pa 15 %. Največjo vrednost sklopov ima *Gea* (80 %), medtem ko je zraslekov tu najmanj (12 %). Količina skupov se po posameznih revijah skoraj ne razlikuje; pri vseh se namreč giblje okrog 8 %. Zopet lahko rečemo, da časovno gledano ni vidnejših nepričakovanih in za analizo pomembnejših sprememb.

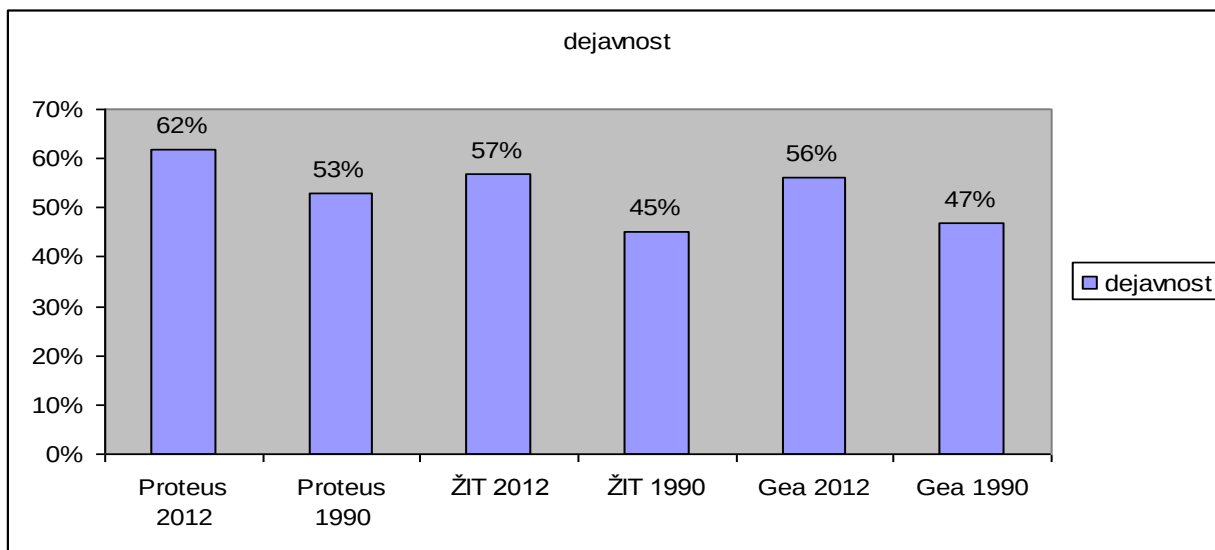
Graf 3: Frazemi glede na stopnjo motiviranosti

4.2.4 Pomenska polja frazemov

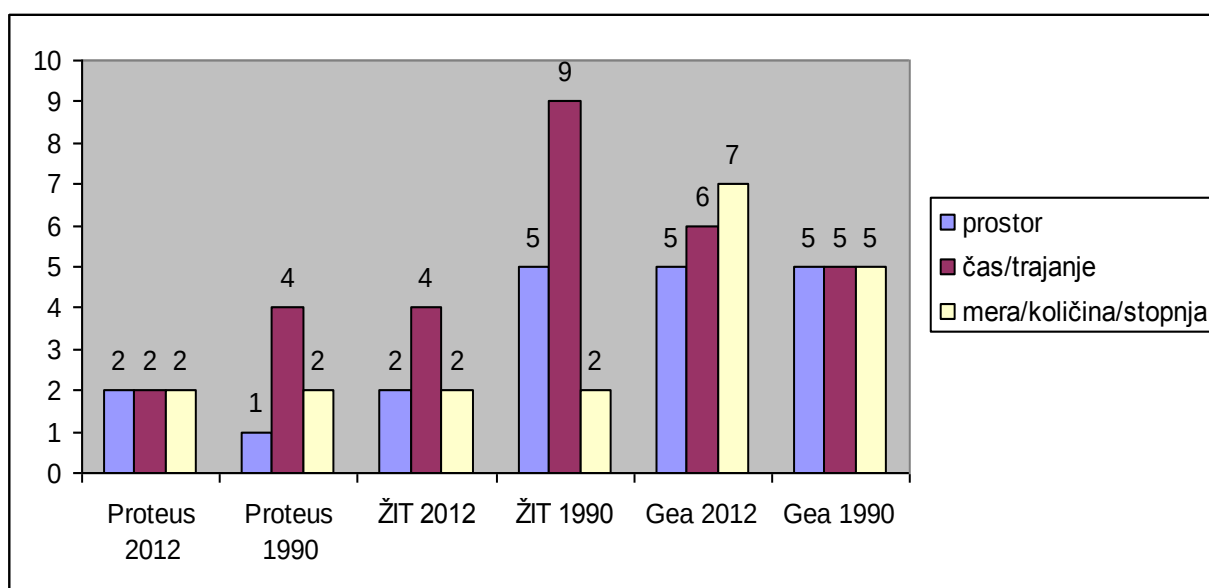
Z ozirom na dejstvo, da so glagolski frazemi največja skupina v frazeologiji (kar dokazujejo tudi rezultati analize), ni presenetljivo, da med kategorialnimi pomeni izstopa pomen dejavnosti. Rezultati kažejo, da je v primerjavi z letom 1990 pomen dejavnosti danes pogostejši za 10 % (58 % proti 48 % leta 1990).

Graf 4: Pomensko polje - dejavnost

Naslednjo veliko skupini predstavljajo prislovni frazemi, kjer so najpogostejši pomeni časa oz. trajanja, prostora ter mere oz. količine. Le-ti predstavljajo 22 % vseh frazemov, med njimi prevladuje pomen časa 43 %, pomena prostora in mere sta procentualno gledana enakovredna (28,5 %).

Graf 5: Pomensko polje – čas/trajanje, prostor, mera/količina/stopnja

Poleg pomenov časa, prostora in mere pa so se med najpogostejšimi znašli še naslednji: pari uspeh–neuspeh, oblast–neoblast, začetnost–končnost, premikanje, strah/skrb/dvom, pomoč/podpora, konec/smrt/propad, čustovanje ter pomensko polje mišljenja.

Na samem vrhu pogostosti se nahaja par uspeh–neuspeh, pri čemer je zanimivo, da prevladuje pozitiven pomen (56 %),²⁰ sledi mu par oblast–neoblast s prevlado negativnega pomena (94 %), pri paru prikritost–odkritost pa je ponovno pogostejši pozitiven pomen (56 %).

Tabela 4: Najpogostejša pomenska polja

	<i>Proteus</i> 2012	<i>Proteus</i> 1990	<i>ŽIT</i> 2012	<i>ŽIT</i> 1990	<i>Gea</i> 2012	<i>Gea</i> 1990	<i>Skupaj</i>
uspeh–neuspeh	5	7	2	6	4	8	32
čas/trajanje	2	4	4	9	6	5	30
prostor	2	1	2	5	5	5	20
mera/količina/stopnja	2	2	2	2	7	5	20
premikanje	2	2	1	2	0	0	7
oblast–neoblast	0	0	5	4	5	5	19
prikritost–odkritost	0	0	1	8	1	6	16
strah/skrb/dvom	0	1	2	4	2	3	12
pomoč/podpora	0	1	1	1	3	3	9
konec/smrt/propad	2	0	0	0	8	6	16
čustvovanje	3	1	1	2	3	4	14
mišljenje	0	3	3	3	2	3	14
začetnost–končnost	1	1	3	1	2	0	8

²⁰ Kržižnik (1995: 224) ugotavlja, da v frazeologiji prevladujejo frazemi, ki označujejo negativno vrednoteno pojavnost.

4.2.5 Ekspresivnost frazemov

Kržišnik (2001: 29–30) opozarja na dejstvo, da imajo frazemi v primerjavi z enobesedno ekspresivno leksiko to prednost, da njihova markiranost ne izhaja le iz ekspresivnega pomena frazema kot celote, temveč tudi iz ekspresivnega pomena njegovih komponent.

Poznamo tri vrste konotativnih pomenskih lastnosti: prva – ekspresivna/emocionalna konotativnost izhaja iz prej omenjenega ekspresivnega pomena sestavin bodisi zaradi oblike bodisi zaradi pomena frazema, druga je simbolna (npr; pes, srce, duša ...), tretja – vrednotenjska/evalvacijska pa označuje človekovo sprejemanje/vrednotenje sporočenega (Kržišnik 1994: 95).

Če za časopisna besedila velja, da v njih prevladuje negativistična ekspresija, je v besedilih poljudnoznanstvenega tipa situacija drugačna. Prave ekspresivnosti oz. emocionalnosti (tj. frazemov s kvalifikatorjem evfem., iron., ljubk., nizko, slabš., šalj. in vulg. (SSKJ) v analiziranih besedilih nisem zasledila, čeprav v nekaterih primerih gre za evfemizme (npr. *biti na beraški palici; zadnja ura bije (komu/čemu); (komu/čemu) so šteti dnevi*).

Tudi primera simbolne konotativnosti sta bila le dva, od tega en negativno zaznamovan *kdo/kaj) biti na psu*, drugi pa pozitivno *od srca* (v zvezi: nasmejati se od srca).

Pravzaprav bi bilo najbolj smiselno govoriti o vrednotenjski konotativnosti, saj rezultati analize kažejo, da je le-ta v besedilih najbolj zastopana.

Iz tabele lahko razberemo, da so v besedilih poljudnoznanstvenega tipa najbolj pogosti vrednotenjsko nezaznamovani (nevtralni) frazemi, kar je spričo dejstva, da gre za strokovna besedila, povsem razumljivo, saj frazeološka sredstva v tovrstnih tekstih najbrž ne služijo kot sredstvo manipulacije oz. ne želijo v družbi ustvariti nekega javnega mnenja oz. »vzdušja«, kot je značilno za sredstva javnega obveščanja.²¹

Procentualno gledano je vseh nevtralnno zaznamovanih frazemov 52 %.

Kržišnik (1991: 93) poimenovano predmetnost z ozirom na bralčevo različno vrednotenjsko sprejemanje deli na pozitivni in negativni pol kot: mir – vojna, stabilnost – nestabilnost, odkritost – prikritost, sodelovanje – nasprotovanje, nasilje – nenasilje, uspeh – neuspeh ipd.

Rezultati analize so pokazali, da so (gl. poglavje o pomenskih poljih frazemov) najpogostejši pari uspeh – neuspeh, oblast – neoblast ter prikritost – odkritost. Dejstvo je, da na podlagi

²¹ O frazemih kot sredstvih manipulacije v Kržišnik (1996: 176).

zbranega gradiva ne bi mogli trditi, da v zgornjih primerih prevladuje negativno pomensko polje, ampak se tehtnica nagiba enkrat k enim drugič k drugim. Skupno gledano že samo razmerje poz. : neg. – 79 : 83 kaže na uravnoteženost konotacije.

Če vzamemo v analizo pridobljene rezultate po posameznih revijah, ugotovimo, da je pozitivno in negativno zaznamovanih frazemov največ v *Gei* (53 %), od tega prevladuje delež negativno zaznamovanih (59 %), medtem ko imata *ŽIT* in *Proteus* zaznamovanih frazemov manj, a v podobnih količinah; *ŽIT* (42 %) in *Proteus* (44 %). Pri obeh prevladujejo frazemi s pozitivnim vrednotenjem.

Tabela 5: Vrednotenjska zaznamovanost frazemov

	<i>Proteus</i> 2012	<i>Proteus</i> 1990	<i>ŽIT</i> 2012	<i>ŽIT</i> 1990	<i>Gea</i> 2012	<i>Gea</i> 1990	Skupaj
pozitivno	6	9	10	18	15	21	79
negativno	6	7	7	13	27	23	83
nevtrarno	12	22	26	37	36	42	175

4.2.6 Odstopi od normirane podobe frazema

Ker je stalnost oblike in pomena temeljna kategorialna lastnost frazemov (ne glede na to, ali govorimo o frazeologiji v ožjem ali širšem smislu), se dopustne ali nedopustne oblikoslovne, skladenjske in sestavinske spremembe ugotavljajo zelo previdno. Nekateri frazeologi večjo ali manjšo omejenost dopustnih pretvorb oz. t. i. pretvorbno defektnost definirajo kot osnovno lastnost frazeoloških enot. Normativnost v frazeologiji je težje določljiva kot pri drugih jezikovnih enotah, saj o popolni stalnosti frazemov ne moremo govoriti. Za normativno določanje frazema je potrebna opredelitev izhodiščne oblike in oblik rabe, ki poleg oblikoslovnih besedilnih prilagoditev vključuje tudi dopustne rabe pretvorb (Kržišnik 1996: 133–134).

4.2.6.1 Prenovitve

Kržišnik (1990: 399–401) ugotavlja, da poznamo tri vrste odklonov od norme, in sicer napake, ki nastanejo kot posledica nepoznavanja norme, zgodovinskorazvojno pogojene spremembe, ki so posledica spreminjanja norme ter ustvarjalne spremembe frazeologemov. Slednje imenujemo prenovitve. Gre za hotene in namerne spremembe pomena in/ali oblike frazema, ki so enkratne ter sobesedilno pogojene.

Prenovitve so torej inovacijska sprememba, ki učinkuje le v primeru, da se vzpostavi razvidno razmerje do pomena izhodiščnega frazema, ki pa mora hkrati prinašati nove pomenske razsežnosti. Na tak način se vzpostavi napetost med izhodiščnim in novim pomenom, novi izraz pa je večfunkcijski²² (Kržišnik 1994: 98).

Kržišnik (2006: 272–273) ugotavlja, da lahko postopek frazeoloških prenovitev v izhodišču pripišemo umetnostnim besedilom,²³ od kjer je bil pozneje prenesen v neumetnostna. V slovenskih časopisih je rabo prenovitev moč zaslediti od 1. polovice 20. stol. dalje, medtem ko na področju slovenskih reklamnih in poljudnoznanstvenih besedil ter govorjenega jezika o frazeoloških prenovitvah ni ustreznih raziskav.

Za besedila dnevnega časopisja je spričo naglice značilna »približna raba« frazemov, tj. raba, ki odstopa od normativne podobe (Kržišnik 1998: 186–187).

Rezultati analize poljudnoznanstvenih besedil kažejo drugačno sliko: delež odstopov od normirane frazeološke oblike je zelo majhen. Od skupno 350 analiziranih frazemov jih je le 7 rabljenih kot prenovitev. Sicer pa je nepogostost prenovitev pričakovana, saj je že sama raba frazeoloških sredstev v besedilih tovrstnega tipa dovolj markirana, tako da kreativni avtorski posegi niso potrebni.

Čeprav je prenovitev le 6, pa je zanimivo dejstvo, da se jih od tega kar 5 pojavi v reviji *Gea* (od tega 4 leta 1990) ter 1 v *ŽIT* (2012). Predvidevamo lahko, da raba prenovitev v *Gei* izhaja iz večje težnje po privlačnosti in s tem povezane manjše stopnje strokovnosti. Med prenovitvami je najpogostejši tip sestavinske prenovitve (oz. zamenjave).²⁴

²² Frazeološki pomen torej razpade, medtem ko se aktualizira pomen frazeološke enote in homonimne proste besedne zveze. Če prenovitev nima opore v sobesedilu, govorimo o napaki. Za prepoznavanje in učinkovanje prenovitve je ključno poznavanje izhodiščne oblike in pomena frazema (Kržišnik 1994: 98).

²³ Slovenske frazeološke raziskave so pokazale, da se postopek prenovitve pojavlja od baročnih besedil dalje (prav tam, 272–273).

²⁴ Tipologija prenovitev je vzeta po Tipologiji frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih besedilih (Kržišnik 1990: 403–419).

Primeri:

1. DO KOŽE SPRAN

Ko se je neurje polehlo, smo se do kože sprani odpravili naprej (Gea 1990).

Primer sestavinske prenovitve (zamenjave), kjer se namesto izhodiščne oblike *do kože premočen*, pojavi pridevnik *spran*. Raba tega pridevnika se aktualizira na podlagi besede *neurje*, saj *spran* predstavlja višjo stopnjo oz. intenzivnost pridevnika *premočen*.

2. (KDO/KAJ) GLEDATI SVET S TEMNIMI OČALI

Modro je predpostavljati, da bo pač nekdo, ki je nevarno agresiven, imel težave v življenju, in da bo tisti, ki svet gleda z najbolj temnimi očali, vedno videl vse črno ter da ga bo malo stvari razveseljevalo (Gea 1990).

Ponovno primer sestavinske prenovitve (zamenjave), nastal na podlagi izhodiščne oblike *(kdo/kaj) gledati življenje skozi rožnata očala*.

Razmerje do izhodiščnega frazema je vzpostavljeno s protipomenskim razmerjem (in sicer kontekstualno in metaforično/simbolno protipomensko) med rožnat in temen (svetel/vesel ... in črn/žalosten...).

Prva dva zgleda sta primer uspešne prenovitve, saj prinašata nov pomen.

3. (KDO/KAJ) TEŠITI RADOVEDNOST Z VELIKO ŽLICO

Kljub pomanjkanju priložnosti za kulinarčno razvajanje, ki je bilo najverjetneje rezultat moje neiznajdljivosti, sem lahko z veliko žlico tešila svojo radovednost. Mesto se namreč lahko pohvali z največjim številom muzejev na svetu. Tako sem slabemu zraku in množicam uhajala v tihe in prostorne dvorane razstavljenih eksponatov, ki so pripovedovali zgodbe o bogati zgodovini Mehike in njeni neverjetno pisani kulturi (Gea 2012).

Tretji primer sestavinske prenovitve (zamenjave), katere izhodiščni frazem je *(kdo/kaj) zajemati (kaj) z veliko žlico*. Razmerje do izhodiščnega frazema je vzpostavljeno z metaforičnim sopomenskim razmerjem, saj se pri prenovitvi ohranja pomen 'intenzivno kaj delati' (SSKJ). Razlika je v tem, da prenovitev z glagolom *tešiti* 'zadovoljevati svoj potrebo, željo po hrani, pijači' (SSKJ) vzpostavlja razvidnejše razmerje s sobesedilno zvezo *kulinarčno razvajanje*, poleg tega pa je radovednost – želja po znanju – v tem primeru razumljena kot želja, enakovredna drugim fiziološkim željam/potrebam (po hrani/pijači ipd.).

4. (KDO) GLEDATI (KOMU) ČEZ RAME

Za zdaj si torej še lahko tako kot anonimno napadanje tekmecev brez težav privoščimo tudi objavljane radikalnih političnih komentarjev, raziskujemo medicinske diagnoze in objavljamo šaljive pripombe v spletnih klepetalnicah, ne da bi imeli občutek, da nam nekdo gleda čez rame (ŽIT 2012).

Izhodiščni frazem prenovitve je *(kdo) gledati (komu) pod prste*. Menim, da gre za prenovitev, saj aktualizacija poleg izhodiščnega pomena 'nadzorovati' prinaša še dodatni pomen 'nadzorovati čigavo početje za računalnikom/na zaslonu', česar pa somatski frazem *gledati pod prste* iz čisto topografskega ali/in anatomskega vidika ne more vsebovati.

5. (KDO) PASTI NA OBRAZ PRED (KOM)

Leta 1048 je skupina pobožnih italijanskih trgovcev iz Amalfija, ki je živela in delala v svetem mestu Jeruzalem, padla na obraz pred kalifom Monastirjem in ga prosila za dovoljenje, da bi smeli postaviti zavetišče za bolne in izčrpane romarje (Gea 1990; uvod).

Prenovitev je nastala na podlagi izhodiščnega frazem *(kdo) pasti na kolena pred (kom)*. A ker je frazem delno vezan na muslimanskega verskega poglavarja (kalif Monastir), sklepam, da je prenovitev posledica kulturno-verskih razlik. Kljub vsemu pa gre lahko le za preprosti opis dogodka, vendar tega ne moremo ugotoviti, saj avtorjeva namera iz sobesedila ni razvidna.

6. (KDO) PULITI SI BRADO

Mustafa si je pulil brado, ko je za tako majhno utrdbo izgubil skoraj petino svoje vojske, kaj šele bo? (Gea 1990).

Tudi ta primer bi lahko smatrali za napako, a sklepam, da je prenovitev, nastala na podlagi izhodiščnega frazema *(kdo) puliti si lase*²⁵, posledica kulturno-verskih razlik. Ponovno se namreč giblremo v muslimanskem okolju (Mustafa), kjer naj bi brada igrala pomembno vlogo. Obvezna naj bi bila za vsakega moškega, sicer pa je bil že Mohamed znan po svoji gosti bradi, ki se danes nahaja celo na spisku najbolj znanih islamskih relikvij. Nekaj povezav bi lahko mogoče našli tudi v frazemih *pri prerokovi bradi* oz. *pri Mohamedovi bradi*.²⁶

Vendarle bi lahko šlo tudi za napako, npr. napačen prevod iz nemščine, kjer frazem *puliti si brado* obstaja.

²⁵ Prenovitev ohranja pomen frazema *(kdo) puliti si lase*, tj. 'biti žalosten, obupan' (SSKJ)

²⁶ Frazem *pri Mohamedovi bradi* sem zasledila v delih starejših avtorjev (Josipina Turnograjska, Peter Bohinjec) ter v Bartolovem *Alamutu*. Fiduplus za iskani niz ni našla pojavitev.

4.2.6.2 Napake

Odstopi od norme, ki niso zgodovinsko pogojeni in pri katerih ne gre za prenovitveno rabo v besedilu, so napake in posledično predstavljajo kršitev norme.

Obstajata dva poglobitna vzroka, in sicer nepoznavanje ali preslabo poznavanje norme ter vpliv tujejezične frazeologije (Kržišnik 1996: 142, 151).

Kot je bilo že rečeno, so rezultati analize pokazali, da je število pojavitev nenormirane rabe frazemov zelo majhno. Ker tovrstna besedila ne nastajajo v časovni naglici, imajo pisci/lektorji dovolj časa, da besedila napišejo/popravijo v skladu s predpisano normo.

Primeri:

1. NE BITI NE DUHA NE SLEDU O (KOM/ČEM)

Zato je Valvasor s takšnim žarom pisal o Kranjski, ker jo je razumel kot najjužnejšo deželo Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, čeprav takrat o nekdanji enotnosti nemške države ni bilo ne duha ne sledu (Gea 1990).

Gre za primer frazeološkega križanja frazemov *ne biti ne duha ne sluha o (kom/čem)* ter ni *sledu o (kom/čem)*.

2. PRED OČESOM (KOGA/ČESA)

Kdo ga je izdelal in uporabljal, verjetno ne bomo nikoli izvedeli, saj ga je moral lastnik kot prepovedani čarovniški pripomoček skrivati pred očesom javnosti (Gea 2012).

Primer napake oblikoslovne narave, kjer je namesto množinske oblike samostalnika *pred očmi (koga/česa)* rabljena edninska oblika. V frazeološkem pomenu je namreč sestavina *oko* vedno v množini.

3. (KDO/KAJ) POSTAVITI (KAJ) NA ŽENSKI TIR

Ko trenutki v fotografskem objektivu obstanejo in postanejo brezčasni, se redko vprašamo, kdo je mojster te brezčasnosti. A Margaret Bourke White so v njenem času poznali mnogi – bilaje ženska fotografinja, ki je fotoreporterstvo postavila z moškega tudi na ženski tir. Postala je prva fotoreporterka, prva vojna poročevalka in prva fotografinja z Zahoda, ki je fotografirala "novo Rusijo". Bila je ženska mnogih začetkov, ženska ujetih trenutkov (Gea 2012; sinopsis).

Frazem sprva deluje kot prenovitev, a z ozirom na sobesedilo se izkaže, da frazeološka prenovitev v besedilu nima vloge, torej gre za napako. Izhodiščni frazem, mišljen za prenovitev, je *(kdo) postaviti (kaj) na stranski tir*, ki je z vidika družbenega (kulturnega) vrednotenja kot tudi vrednotenjske konotacije negativno zaznamovan - 'odvzeti komu vodilno vlogo, mesto' (SSKJ, SSF). Prenovitev pa, nasprotno, frazemu dodaja vrednotenjsko pozitivne razsežnosti, zaradi česar ne pride do napetosti med izhodiščnim in novim pomenom, temveč do pravega izključevanja – napake.

5 Zaključek

Na podlagi pregleda in analize 24 revij (*Proteus*, *ŽIT* in *Gea*) oz. 240 strani besedila formata A4 sem ugotovila, da količina frazemov ni odvisna od obravnavane vsebine, ampak da ključno vlogo pri tem (rabi frazeoloških sredstev) igra pisec poljudnoznanstvenega besedila.

Rezultati analize so pokazali, da je, kar zadeva količinsko pojavljanje frazeoloških enot v besedilih, na prvem mestu *Gea* (50 %), sledi *ŽIT* (32 %), medtem ko je najmanjša stopnja pojavljanja frazemov v *Proteusu* (18 %). Časovna analiza kaže, da se je število frazemov v primerjavi z letom 1990 zmanjšalo (iz 201 na 149 frazemov).

Med najpogostejše uporabljene frazemi se nahajajo: prislovni *bolj ali manj*, *sem ter tja*, *tu in tam*, *prej ali slej*, *na prvi pogled*, *x za x-om* od glagolskih pa (*kdo/kaj*) *igrati (kakšno) vlogo*, (*kdo*) *priti do (česa)*, (*kdo/kaj*) *narediti korak naprej* ter brezosebkov frazem *pride do (česa)*.

Na podlagi analize smo ugotovili, da se frazemi v glavnem ne pojavljajo na besedilno izpostavljenih mestih (naslov, sinopsis, začetek, konec, ob sliki). Procentualno gledano je leta 1990 pojavnost frazemov na tovrstnih mestih le 4 %, medtem ko je leta 2012 vrednost malo višja 9,4 %. Od tega se frazemi najpogostejše pojavljajo ob slikovnem gradivu, najredkeje pa na koncu besedil. Pri *Gei* je količina frazemov na besedilno izpostavljenih mestih največja, leta pa upada v smeri *ŽIT* – *Proteus*.

Kar zadeva obliko frazemov, smo ugotovili, da so najštevilčnejša skupina glagolski frazemi (58,9 %), sledijo prislovni (20,6 %), samostalniških je že precej manj (9,1 %), stavčnih pa le 6 %. S časovne perspektive tu ni večjih posebnosti; količina posameznih skupin upada (1990–2012) premo sorazmerno s količino vseh frazemov.

Glede na stopnjo motiviranosti frazemov so najpogostejša skupina sklopi (73 %), sledijo jim zrasleki (16 %), medtem ko je najmanjša pojavnost skupov (11 %). Od tega je 63 % skupov sklopovske narave. Pri *Proteusu* je v primerjavi s preostalima revijama količina sklopov najmanjša (63 %), medtem ko je na prvem mestu po pogostosti zraslekov (28 %). Nasprotno ima *Gea* največjo pojavnost sklopov (80 %), zraslekov pa le 12 %. Podobno kot pri obliki frazemov tudi pri motiviranosti časovna dimenzija ne prinaša nepričakovanih (neregularnih) in pomembnih sprememb.

Rezultati analize so pokazali, da med pomenskimi polji frazemov prevladuje pomen dejavnosti (58 % leta 2012 ter 48 % leta 1990), kar je v skladu z dejstvom, da največjo skupino

predstavljajo ravno glagolski frazemi. Naslednjo veliko skupino (22 %) predstavljajo pomeni časa/trajanja, prostora ter mere/količine/stopnje. Od tega je največ frazemov s časovnim pomenom (43 %), medtem ko je frazemov s pomenom prostora ter stopnje/mere/količine enako (28,5 %). Med najpogostejšimi so se znašli tudi naslednji pomenski pari: uspeh–neuspeh, oblast–neoblast, začetnost–končnost ter pomenska polja: premikanje, strah/skrb/dvom, pomoč/podpora, konec/smrt/propad, čustovanje in mišljenje. Pri tem je zanimivo dodati, da je bil le pri paru oblast–neoblast pogostejši negativni pol.

Analiza ekspresivnosti frazemov je pokazala, da o pravi ekspresivni oz. emocionalni zaznamovanosti frazemov ne moremo govoriti, tudi primera simbolne konotativnosti sta bila le dva; negativno predznačen *kdo/kaj biti na psu* ter pozitivno zaznamovan *od srca*. Najpogostejša je bila vrednotenjska/evalvativna konotativnost, in sicer so prevladovali vrednotenjsko nezaznamovani (nevtralni) frazemi (52 %). Rezultati so pokazali, da je razmerje med pozitivno in negativno zaznamovanimi frazemi dokaj uravnoteženo (poz. : neg. – 79 : 83). Sicer pa je največ poz./neg. zaznamovanih v *Gei* (53 %), od tega prevladuje delež neg. zaznamovanih (59 %), pri *ŽIT* in *Proteusu* je vrednost zaznamovanih frazemov manjša 42 % in 44 %, pri obeh pa prevladujejo frazemi s pozitivnim vrednotenjem.

Na vprašanje, v kolikšni meri prihaja do odstopov od normirane podobe frazemov in za katere vrste odstopov gre, lahko odgovorimo, da je le-teh zelo malo. Vsega skupaj sem našla 3 primere napak, od tega je bila ena oblikoslovne narave (*pred očesom koga/česa*), druga je bila primer frazeološkega križanja (*ne biti ne duha ne sledu o (kom/čem)*), tretja pa je zgled napačne prenovitve (*(kdo/kaj) postaviti (kaj) na ženski tir*). Prenovitev, med katerimi je najpogostejši tip sestavinske prenovitve (oz. zamenjave), je bilo nekaj več (6), a vseeno malo. Pet od tega se jih pojavi v reviji *Gea*.

Rezultati analize so tako pokazali, da stopnja strokovnosti besedil vpliva na preučevane vidike: količina frazemov upada premosorazmerno z večjo stopnjo strokovnosti, tudi kar zadeva pojavljanje frazemov na besedilno izpostavljenih mestih, je le-to večje pri manj strokovnih besedilih. Izkazalo se je tudi, da je s stopnjo strokovnosti pogojena tudi stopnja motiviranosti, saj so frazemi zraslekovskega tipa pogostejši pri bolj strokovnih besedilih, medtem ko so sklopi najbolj številčni v tekstih, ki se približujejo publicističnim besedilom. Podobno je tudi pri ekspresivnosti; zaznamovanost (pozitivna in/ali negativna) frazemov je namreč pogostejša pri *Gei*, medtem ko je v bolj strokovnem *Proteusu* večja količina vrednotenjsko nezaznamovanih frazemov. Tudi za odstop od normirane podobe se je izkazalo, da jih pogosteje zasledimo v manj strokovnih besedilih, kljub vsemu pa je njihova pojavnost zelo majhna.

Ker nam časovna analiza ni prinesla rezultatov vidnejših sprememb na področju frazeologije v poljudnoznanstvenih besedilih, sklepam, da je bilo obdobje 12-ih let najbrž prekratko, da bi lahko na podlagi tega ugotovili, v kolikšni meri se je frazeologija v poljudni znanosti do danes spremenila. Za relevantnost tovrstne analize bo potrebno počakati še nekaj let.

6 Povzetek

Poljudnoznanstvena besedila predstavljajo mejno področje med strokovnimi in publicističnimi besedili. Njihova funkcija ni samo posredovanje znanstvene vsebine nespecializiranemu bralcu na razumljiv način, temveč tudi težnja po čim večji privlačnosti in zanimivosti, kar dosegajo z vnešenimi prvinami iz drugih funkcijskih zvrsti. Tako predstavljajo ekspresivna jezikovna sredstva, kamor spadajo tudi frazemi, pomemben sestavni del tovrstnih besedil. Ker ne služijo le poimenovanju predmetnosti in pojavnosti, temveč so hkrati tudi izraz subjektivnega razmerja, je njihova raba v strokovnih besedilih zaznamovana. Tako je eden od možnih kriterijev za določanje strokovnosti besedil tudi večja ali manjša prisotnost frazemov.

Praktični del diplomskega dela izhaja iz analize treh poljudnoznanstvenih revij *Gea*, *Proteus* ter *Življenje in tehnika*. Na podlagi hipoteze, da se izbrane revije razlikujejo v stopnji strokovnosti, sem skušala ugotoviti, v kolikšni meri le-ta določa količino in kakovost frazeoloških enot. Pod drobnogled so bili vzeti naslednji vidiki: količina frazemov, mesto njihovega pojavljanja, oblika in stopnja motiviranosti frazemov, njihova pomenska polja, ekspresivnost ter odstopi od normirane podobe. Ker se postavlja vprašanje, če so frazeološka sredstva postala običajnejše izrazno sredstvo, je v analizo vključen tudi časovni kriterij; analizirani sta leti 2012 in 1990.

Rezultati analize so pokazali, da sta količina in kakovost frazemov pogojeni s stopnjo strokovnosti. Za bolj strokovna besedila je tako značilna manjša količina frazemov, manj pogosto pojavljanje frazemov na besedilno izpostavljenih mestih, večja procentualnost zraslekov, prevlada vrednotenjsko nezaznamovanih frazemov ter manjša stopnja odstopov od norme.

Obdobje 12-ih let je bilo prekratko, da bi lahko na podlagi tega naredili relevantno časovno analizo rabe frazeoloških sredstev v poljudnoznanstvenih besedilih.

7 Literatura in viri

7.1 Literatura

Anton Breznik: O časnikarski slovenščini. *Življenje besed*. Maribor: Obzorje, 1967. 132–182.

Janez Dular: Stilistika ponazarjanja v znanstvenih besedilih. *Simpozij Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 1986. 43–48.

– – O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli. *JiS* XXV/3 (dec. 1979/80). 80–85.

Polona Gantar: *Stalne besedne zveze v slovenščini : korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Zbirka Lingua Slovenica, 3).

Monika Kalin Golob: Publicistika in poročevalstvo. *SR* XLVII/2 (apr.–jun. 1999). 179–194.

Nataša Jakop: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006 (Zbirka Linguistica et philologica, 14).

Erika Kržišnik: Frazeologija kot izražanje v "podobah". Križaj-Ortar, Bešter, Kržišnik, *Pouk slovenščine malo drugače*. Ljubljana, 1994. 91–140.

– – Določanje jezikovno- in/ali besedilnozvrstne zaznamovanosti v frazeologiji. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem : členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2004 (Obdobja, 22). 103–120.

– – Meja med semantičnim in pragmatičnim opisom frazeološke enote. *Slavska frazeologija i pragmatika*. Zagreb: Knjigra, 2007. 139–145.

– – Izraba semantične potence frazemov. *Slovenski jezik danes*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006. 259–279.

– – Frazeologija v slovenskem časopisju štiri leta po osamosvojitvi. *JiS*. Ljubljana: : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996 (Razprave Filozofske fakultete). 175–189.

– – Frazeološka sredstva v vlogi razkrivanja družbenih sprememb med leti 1945 in 1995. *Slovenski jezik*. Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1998. 183–199.

– – Frazeologija v slovenskem časopisju v dveh prelomnih obdobjih. *Języki słowiańskie 1945-1995. Gramatyka - leksyka – odmiany*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut filologii polskiej, 1995. 217–226.

– – Funkcija ekspresivnih jezikovnih sredstev v medijih. *Zbornik referatov s Prvega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja, ki je bilo v Novigradu od 25. do 27. marca 1999.* Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2001. 29–32.

– – *Slovenski glagolski frazemi.* Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1994b.

– – Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih besedilih, *SR XXXVIII/4* (okt.–dec. 1990). 399–420.

– – Idiomatska beseda ali frazeološka enota. *SR LVIII/1* (jan.–mar. 2010). 83–94.

Erika Kržišnik-Kolšek: Revijalni tip poljudnoznanstvenega besedila. *Simpozij Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 1986. 59–70.

Kathrin Kunkel-Razum: Phraseme in populärwissenschaftlichen Texten. *Phraseologie : ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Phraseology : an international handbook of contemporary research. Halbb. 1.* Berlin; New York: W. de Gruyter, 2007 (312–315).

Petra Likar: *Poljudnoznanstvena besedila danes.* Diplomaska naloga. Mentorica Erika Kržišnik. Ljubljana, 2008.

Josip Pavlica: *Frazeološki slovar v petih jezikih.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.

Jürgen Petermann: Frazeologija v SSKJ (I–IV). *Mednarodni simpozij Obdobja - Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura* (Lj., 1.–3. jul. 1986 Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1988 (Obdobja, 8). 301–310.

Tomaž Sajovic: Razmerje med poljudnoznanstvenim in znanstvenim jezikom. *Simpozij Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 1986. 49–57.

Andrej Skubic: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *JiS XL/5* (1994/1995). 155–168.

Jože Toporišič: *Stilnost in zvrstnost.* Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008 (Zbirka *Linguistica et philologica* , 20).

– – *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

– – *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja, 1984².

– – K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *JiS XIX/8* (maj 1973/74). 272–279.

Ada Vidovič-Muha: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. *JiS*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996 (Razprave Filozofske fakultete). 15–40.

B. Zajc: »Spoštovani bralci in bralke«. *Gea*, letn. 0, št. 1 (1990). 3.

Revija *Gea* <<http://www.mladinska.com/gea>> (15. 8. 2012).

Revija *Proteus* <<http://www.proteus.si/?q=node/28>> (15. 8. 2012).

Revija *Življenje in tehnika* <<http://www.tzs.si/revija-zit/revija-zit/o-reviji>> (15. 8. 2012).

7.2 Viri

Gea, letn. 22, januar, 2012.
Gea, letn. 22, februar, 2012.
Gea, letn. 22, marec, 2012.
Gea, letn. 22, april, 2012.
Gea, letn. 0, september, 1990.
Gea, letn. 0, oktober, 1990.
Gea, letn. 0, november, 1990.
Gea, letn. 0, december, 1990.
Proteus, letn. 74, januar, 2012.
Proteus, letn. 74, februar, 2012.
Proteus, letn. 74, marec, 2012.
Proteus, letn. 74, april, 2012.
Proteus, letn. 53, januar, 1990.
Proteus, letn. 53, februar, 1990.
Proteus, letn. 53, marec, 1990.
Proteus, letn. 53, april, 1990.
Življenje in tehnika, letn. 63, januar, 2012.
Življenje in tehnika, letn. 63, februar, 2012.
Življenje in tehnika, letn. 63, marec, 2012.
Življenje in tehnika, letn. 63, april, 2012.
Življenje in tehnika, letn. 41, januar, 1990.
Življenje in tehnika, letn. 41, februar, 1990.
Življenje in tehnika, letn. 41, marec, 1990.
Življenje in tehnika, letn. 41, april, 1990.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 16. 9. 2012

Jerneja Primožič